

UvA-DARE (Digital Academic Repository)

'Bij wijze van museum' : oorsprong, geschiedenis en toekomst van Museum Willet-Holthuysen, 1853-2010

Vreeken, H.

Publication date
2010

[Link to publication](#)

Citation for published version (APA):

Vreeken, H. (2010). *'Bij wijze van museum' : oorsprong, geschiedenis en toekomst van Museum Willet-Holthuysen, 1853-2010*. [, Universiteit van Amsterdam].

General rights

It is not permitted to download or to forward/distribute the text or part of it without the consent of the author(s) and/or copyright holder(s), other than for strictly personal, individual use, unless the work is under an open content license (like Creative Commons).

Disclaimer/Complaints regulations

If you believe that digital publication of certain material infringes any of your rights or (privacy) interests, please let the Library know, stating your reasons. In case of a legitimate complaint, the Library will make the material inaccessible and/or remove it from the website. Please Ask the Library: <https://uba.uva.nl/en/contact>, or a letter to: Library of the University of Amsterdam, Secretariat, Singel 425, 1012 WP Amsterdam, The Netherlands. You will be contacted as soon as possible.

7

Een pronkpoppenhuis op ware grootte: Museum Willet-Holthuysen onder beheer van het Stedelijk Museum (2), 1950-1962

Tweesporenbeleid

Museumopvattingen zijn veranderbaar, iets dergelijks kan Willem Sandberg, directeur van het Stedelijk Museum, hebben gedacht toen hij na de bevrijding met de reorganisatie van de Amsterdamse Gemeentemusea begon.¹ Was in de oorlogsjaren nog sprake van opheffing van Museum Willet-Holthuysen, enkele jaren later zou het museum onder zijn directoraat als een feniks uit zijn as herrijzen, zij het in een niet-negentiende-eeuwse gedaante. Met ingang van 1950 werd Sandberg als directeur van Museum Willet-Holthuysen aangesteld.² Bij dezelfde gelegenheid kreeg hij ook het beheer over Museum Fodor en het Amsterdams Historisch Museum overgedragen. De nieuwe directeur moest voortaan tegelijkertijd leiding geven aan vier - onderling sterk verschillende - musea, wat hij met verve en visie zou doen.

Sandberg had een inspirerende invloed op zijn medewerkers. 'Primus inter pares' was conservator Hans Jaffé, specialist op het gebied van moderne kunst en later tevens adjunct-directeur.³ Otto Meyer, autodidact kunsthistoricus, hield zich bezig met de collectie oude kunst en kunstnijverheid van de Gemeentemusea. Hij was verantwoordelijk voor de dagelijkse gang van zaken in Museum Willet-Holthuysen.⁴ Op het stadhuis had Sandberg zijn 'sparring partner' in de wethouder voor kunstzaken Ab de Roos, een sociaal-democratische 'volksonderwijsman' die zich inzette voor de bevordering van het culturele leven in de

¹ In feite was er niet zozeer sprake van een begin, maar veeleer van een voortzetting van een al in de jaren dertig in gang gezet veranderingsproces. Het Sandberg hier door mij in de mond gelegde is een vrije interpretatie van diens overtuiging dat de wereld veranderbaar was. Voorwoord door Jan Kassies in Petersen/Brattinga 1975, 7.

² Sandberg was in 1945 tot zijn teleurstelling slechts tot directeur van het Stedelijk Museum benoemd. De bemoeienis van de inmiddels als directeur van het Rijksmuseum aangestelde Röell met de kleinere gemeentemusea kwam hem als een onwerkzame constructie voor.

³ Sandberg en Jaffé, vanaf 1954 tevens adjunct-directeur, hadden sinds de jaren dertig een goede relatie, maar deze verslechterde tegen het einde van Sandbergs directoraat door een verschil van mening over diens opvolging. Als gevolg hiervan nam Jaffé in 1961 ontslag en vertrok als de eerste hoogleraar moderne kunst naar de Gemeente Universiteit, zie Roodenburg-Schadd 2004, 651-654.

⁴ Otto Meyer was in 1937 uit Duitsland naar Nederland gevlucht. Tijdens de oorlog verrichtte hij werkzaamheden voor de verzetsgroep van Sandberg. Na 1945 werkte hij enkele jaren als onbezoldigd ambtenaar in het Stedelijk Museum, waarna hij in 1952 in vaste dienst trad. Na Sandbergs pensionering eind 1962 nam Meyer het interim-directeurschap enige tijd waar, waarna Edy de Wilde per 1 september 1963 als directeur aantrad. SMA, Archief SMA, omslag 6017-6019 (O. Meyer).

hoofdstad. Beiden konden uitstekend met elkaar overweg - voor het overige had de museumdirecteur het liefst zo weinig mogelijk met 'de politiek' te maken.

In korte tijd wist Sandberg het Stedelijk Museum om te vormen van een op ouderwetse leest geschoeid museum met een groot aantal, onderling weinig samenhang vertonende, deelcollecties tot een internationaal toonaangevend museum van moderne en eigentijdse kunst. Maar ook met betrekking tot de kleine gemeentelijke musea sloeg hij nieuwe wegen in.⁵ Zo liet hij het negentiende-eeuwse Museum Fodor sluiten en na een ingrijpende verbouwing in gebruik nemen als expositiecentrum voor eigentijdse kunst onder auspiciën van het Stedelijk.⁶ Daarnaast maakte Sandberg zich - met succes - sterk voor een vernieuwd Amsterdams Historisch Museum in het vrij te komen gebouwencomplex van het Burgerweeshuis, een plan dat hij al voor de Tweede Wereldoorlog mede had helpen opstellen.⁷

Om de toekomst van het kleine museum aan de Herengracht te kunnen waarborgen, zette Sandberg in op een tweesporenbeleid, te weten tentoonstellingen en de herinrichting van het huis als een grachtenpaleis uit de bouwtijd, gebaseerd op bestudering van de inhoud van de Hollandse pronkpoppenhuizen uit omstreeks 1700.⁸ Na de heropening in 1950 slaagde Sandberg erin van het museum een goedlopende 'tentoonstellingsmachine' te maken, met gedegen exposities, vooral op het gebied van Nederlandse kunstnijverheid, die bij kenners en pers veel lof oogstten. Hij sloot daarmee aan bij de tentoonstellingstraditie die in de jaren dertig in het museum was ontstaan. Toen stond de beeldende kunst echter centraal, terwijl Sandberg nu zijn focus op de toegepaste kunsten richtte. Daarnaast koesterde de directeur grootse plannen om het huis op termijn te transformeren in 'een zuiver voorbeeld van bouwkunst en interieur uit de cultuurperiode, waarin het huis tot stand kwam',⁹ een ambitieus

⁵ Over de grote verscheidenheid aan collecties die het Stedelijk Museum tot ver in de twintigste eeuw herbergde, zie Jansen van Galen/Schreurs 1995, 29-36. Zie over Sandberg en het Stedelijk, Petersen/Brattinga 1975 en Roodenburg-Schadd 2004.

⁶ Gebouw en collectie werden bij deze gelegenheid gescheiden. Fodors kunstverzameling, bestaande uit tekeningen en prenten van oude meesters en negentiende-eeuwse schilderijen, werd in het Stedelijk Museum ondergebracht en niet, zoals eerder met betrekking tot de werken op papier van vóór 1800 was voorgesteld, in het Rijksprentenkabinet. Het optimisme waarmee in de oorlogsjaren nog was gesproken van een herverdeling van het kunstbezit zonder daarbij rekening te houden met de bestaande eigendomsverhoudingen verdampte na de bevrijding al snel. Zie ook Van Eeghen 1963 en Reichwein/Bergvelt/Wieringa 1995.

⁷ Zie Kistemaker 2001, 16.

⁸ Het onderzoek werd uitgevoerd door Otto Meyer. Over deze pronkpoppenhuizen, alle met een Amsterdamse herkomst en thans in bezit van verschillende musea in Amsterdam, Den Haag, Haarlem en Utrecht, zie Pijzel-Dommisse 2000.

⁹ SAA, toeg.nr 5377 (Archief van de Gemeentelijke Dienst voor de Gemeentemusea, AHM), inv.nr 225 (Correspondentie en financiële stukken betreffende MWH), geen omslagnr. Zie ook Gemeentebled 1953, afd. 1,

voornemen dat echter pas kon worden uitgevoerd nadat het Kunsthistorisch Instituut uit het museum zou zijn vertrokken.

Sandberg stond een grachtenhuis voor ogen dat in alle opzichten de functies van een stedelijk huishouden zou vertonen, niet alleen de representatieve ontvangstvertrekken op de bel-etage, maar ook voorraadkamers en een keuken in het souterrain, de privé-vertrekken op de eerste verdieping en daarboven een kinderkamer, de dienstbodenkamers en op zolder de linnenkamer. Daarnaast had hij plaats ingeruimd voor een studeerkamer ‘in te richten als studeervertrek van de kunstzinnige huisheer, met stukken uit de collectie Willet-Holthuysen.’¹⁰ Sandbergs concept kan worden beschouwd als een educatieve opstelling die bezoekers moest tonen hoe een regentenfamilie in de achttiende eeuw in Amsterdam woonde en leefde - en dat was nieuw. Avondopenstellingen bij kaarslicht en huisconcerten moesten het belevingsaspect van het beoogde woonhuismuseum nog verder verhogen.¹¹

Exit Willet

Dat de negentiende eeuw in de toekomstplannen van Sandberg niet voorkwam, hoeft geen verbazing te wekken - als rechtgeaard modernist vond hij dat een afschuwelijk tijdperk.¹² Voor hem moeten de oorlogsjaren met betrekking tot Museum Willet-Holthuysen een geschenk uit de hemel zijn geweest. Na de bevrijding bleek de ontruiming van het museum een onvoorzien neveneffect te hebben gehad. Daarmee was de directeur op een legitieme manier verlost van de negentiende-eeuwse inrichting van het museum - alleen de naam herinnerde nog aan de vroegere instelling. Het kwam er nu op aan het tijdperk Willet voorgoed buiten de deur te houden, wat door allerlei omstandigheden minder gemakkelijk zou gaan dan hij had gedacht.

1319, nr 886, ‘Machtiging tot het doen wijzigen van het testament van Vrouwe Willet-Holthuysen en aanleg centrale verwarming in Museum Willet-Holthuysen’, 02-10-1953.

¹⁰ Met deze ‘kunstzinnige huisheer’ had Sandberg niet Abraham Willet op het oog, maar een denkbeeldige verzamelaar uit een vroegere eeuw. SMA, Archief SMA, omslag 785 (MWH). Brief van W. Sandberg aan de wethouder voor kunstzaken, 19-04-1955.

¹¹ Met avondopenstellingen bij kaarslicht had men in de jaren dertig al positieve ervaringen opgedaan. Wanneer het eerste van een lange reeks huisconcerten in Museum Willet-Holthuysen precies plaatsvond is niet bekend. De museumdirectie ging hiertoe over nadat eerdere muziekkuitvoeringen in het Stedelijk Museum een succes waren gebleken. Ten gerieve van buitenlandse bezoekers die per rondvaartboot arriveerden werd in 1958 een aanlegsteiger in de gracht vóór het huis in gebruik genomen, nadat de eerste plannen daartoe vijf jaar eerder waren gepresenteerd, zie Jaarverslag Gemeentemusea 1958, 1959, 17.

¹² Te oordelen naar kwalificaties als ‘disharmonie’ en ‘verminking’ die Sandberg gebruikte om het tijdperk Willet met betrekking tot Herengracht 605 te duiden.

Met betrekking tot Abraham en Louisa Willet-Holthuysen als historische personages was het probleem te overzien, zij legden geen gewicht in de schaal. Slechts een beleden enkeling associeerde hen nog met Coenens romanfiguren, voor het overige leek het echtpaar van de aardbodem verdwenen. Hun schepping was dat echter niet en zou nog menige pen in beroering brengen, al speelden daarbij vaker juridische en morele aspecten rond het testament van de erfzuster een rol, dan een pleidooi voor de instandhouding van het negentiende-eeuwse aspect van het museum.¹³ Kwam het op dat laatste aan, dan betoonden de critici van het gemeentelijke beleid ten aanzien van Museum Willet-Holthuysen zich evenzeer kinderen van hun tijd als de bekritiseerden, en konden ook zij maar weinig enthousiasme voor het oorspronkelijke ensemble uit ongeveer 1865 opbrengen. Zo publiceerde het genootschap Amstelodamum in 1952 een artikel over ‘het probleem van het museum met zijn waardevolle maar niet unieke collecties en zijn gedeeltelijk enigszins bedenkelijke meubilair, waarvoor een werkelijk financieel afdoende belangstelling misschien pas over honderden jaren te verwachten zou zijn. Absolute handhaving van het museum in zijn oorspronkelijke toestand zou voor de gemeente een steeds groter deficit hebben opgeleverd en was daarom feitelijk niet uitvoerbaar’.¹⁴

Uit de mening van de auteur spreekt begrip voor de argumenten van de gemeente, die een jaar later door wethouder De Roos officieel in een nota zouden worden verwoord. Hierin deed deze verslag aan burgemeester en wethouders over de toekomstige herinrichting van het huis, waarbij hij hen twee keuzemogelijkheden voorhield.¹⁵ Eén ervan - weinig meer dan een lippendienst aan critici en voor De Roos en Sandberg eigenlijk geen optie - was een reconstructie van het negentiende-eeuwse interieur. De wethouder raadde een keuze in deze richting dan ook ten stelligste af. ‘Het Museum met een zeer grote mate van zekerheid terugbrengen tot een staat van doodse verlatenheid met de daaraan verbonden nadelige financiële gevolgen, lijkt mij geen goed beleid. Een nauwkeurig herstel in de toestand van 1895 is bovendien niet meer mogelijk, omdat zeker niet alle imitatie-meubelen en stijlloze voorwerpen, die in de loop der jaren uit de collectie zijn verwijderd, kunnen worden

¹³ Daarnaast had Sandberg het vanwege zijn linkse sympathieën bij een deel van de pers zwaar te verduren.

¹⁴ Zie Van Eeghen 1952, 86. De auteur was mej. I.H. van Eeghen, adjunct-gemeentearchivaris van Amsterdam.

¹⁵ In dezelfde nota, waarvoor Sandberg de bouwstenen had aangedragen, valt te lezen dat ‘het interieur van het museum door de aanwezigheid van - naar 17e-eeuwse meubels vervaardigde - imitaties en stijlloze laat-19e-eeuwse meubels en voorwerpen, van twijfelachtige waarde is en op zichzelf geen museumbezoekers trekt.’ SAA, toeg.nr 5377 (Archief van de Gemeentelijke Dienst voor de Gemeentemusea, AHM), inv.nr 225 (Correspondentie en financiële stukken betreffende MWH), geen omslagnr. Nota inzake de bestemming van het Museum Willet-Holthuysen, opgesteld door de wethouder van kunstzaken en gericht aan burgemeester en wethouders, [zonder dagtekening]-04-1953.

teruggebracht, afgezien van de toestand waarin menig stuk zou verkeren.’¹⁶ Tegen dit oordeel was - mede door de financiële component van de problematiek - voorlopig weinig in te brengen. Er was in deze tijd niemand die pal stond voor het negentiende-eeuwse karakter van het museum en de gemeente Amsterdam al helemaal niet, die daar als hoedster van het legaat Willet-Holthuysen in feite toe was verplicht. De wethouder verwoordde in zijn nota niets anders dan het heersende negatieve beeld van de negentiende-eeuwse kunst en literatuur van vóór de Tachtigers.

Expositieruimte en poppenhuis

Weinig leek de plannen voor een vernieuwd Museum Willet-Holthuysen in de weg te staan. Sandberg had een uitgesproken mening over de inrichting van het museum, die vóór alles dienstbaar diende te zijn aan het gebruik als tentoonstellingsruimte. Dat het geregeld houden van exposities vèrgaande consequenties had voor het uiterlijk van de kamers hoeft geen betoog.¹⁷ Een neutrale inrichting was voor Sandberg een voorwaarde voor een optimale presentatie van kunstwerken, een gedachte uit het begin van de twintigste eeuw die in de jaren vijftig in vooruitstrevende museumkringen gemeengoed was geworden. Stelde de museumstaf zich twee decennia eerder nog tevreden met een ‘vereenvoudiging’ van de bestaande interieurs, na de oorlog was met het vrijwel lege huis een situatie ontstaan die nieuwe kansen bood.

Een eerste proeve gaf de tentoonstelling *Amsterdams Goud en Zilver* in 1950 te zien, waarbij de negentiende-eeuwse ambiance goeddeels was geëlimineerd (afb. 7.1). Foto’s van latere exposities tonen de museumzalen op de bel-etage met grijze vloeren, witte wanden en moderne, door Frits Eschauzier ontworpen, vitrines (afb. 7.2).¹⁸ Blijkbaar ervoer men deze, naar huidige maatstaven minimalistisch ogende, historische binnenruimten niet als storend bij de beleving van de exposities. Het tegenovergestelde was veeleer het geval, getuige

¹⁶ Ibid.

¹⁷ De exposities werden onder het toezicht van Sandberg door Otto Meyer georganiseerd. Voor een overzicht van de in de periode 1950-1962 gehouden tentoonstellingen, zie Klaversma/Oehlen/Reichwein 2001, 234.

¹⁸ Daarnaast zal het minimalistische beeld mede het gevolg zijn geweest van het gebrek aan geldmiddelen en de materiaalschaarste tijdens de wederopbouwperiode. De ‘spinpootvitrines’ van Eschauzier hebben in verschillende uitvoeringen nog lang dienst gedaan bij de Gemeentemusea, in Museum Willet-Holthuysen tot 1996, waarna ze zijn vervangen door in hoogte en breedte koppelbare kubusvitrines van Arie Jansma. Er bestonden ‘Jansma’s’ in twee afmetingen, 100 x 100 cm en 95 x 95 cm, bestemd voor gebruik in respectievelijk het Amsterdams Historisch Museum en Museum Willet-Holthuysen. Voor de museuminrichtingen die Eschauzier van 1937 tot 1954 in opdracht van de Amsterdamse Gemeentemusea uitvoerde, zie Van der Werf 1999, 197, 199. Over de vernuftige constructies van Jansma, zie Dingen 1969 en Van Ginneke 1986.

kwalificaties als ‘voornamenentourage’ en de ‘passende ambiance’ in verschillende tentoonstellingsbesprekingen in de krant.¹⁹ Een opmerkelijk aspect in deze zakelijke museuminrichting was het gebruik van decoratieve kamerplanten, een tentoonstellingselement dat Sandberg al eerder in het Stedelijk Museum had toegepast.²⁰

De aanvankelijk positieve reacties op het museum-nieuwe-stijl werden al spoedig door negatieve uitlatingen overstemd. In de gemeenteraad werden vragen gesteld of het museum ‘een gemeentelijke expositieruimte voor wisselende collecties’ - hoe interessant op zichzelf ook -, was geworden en in hoeverre dit in overeenstemming was met de wens van de erflaatster.²¹

Daarnaast verschenen kritische berichten in de pers over de vermeende verkwanseling van het kunstbezit door de gemeente. In het vroege voorjaar van 1952 ontstond de al eerder genoemde ‘kwestie Willet’, waarbij Sandberg een vooropgezette perscampagne vermoedde die tot doel had de gemeentelijke cultuurpolitiek in diskrediet te brengen.²²

¹⁹ Hoe esthetisch verantwoord tijdgenoten de inrichting ook vonden, deze was niet Sandbergs einddoel. Zodra de tentoonstellingen naar de bovenverdieping konden verhuizen, zou een begin worden gemaakt met de beoogde herinrichting in oude stijl van de kamers beneden.

²⁰ Er was zelfs een speciaal persoon met de verzorging van de planten belast, vriendelijke mededeling Michiel Jonker. Zie ook Roodenburg-Schadd 2004, 133 afb. 2.31, [384-385] afb. 7.19. Favoriete plantensoorten waren gatenplant (*Monstera deliciosa*), ficus (vooral de *Ficus benghalensis*) en dieffenbachia (*Dieffenbachia bowmanni* Camilla), alle ‘overlevers’ die voldoende hadden aan zo nu en dan wat water. Een laat voorbeeld van deze trend in museuminrichtingen - een met kamerplanten gevulde achttiende-eeuwse marmeren wijnkoeler - was nog in 1978 in Museum Willet-Holthuysen te zien, zie Reichwein/Vreeken 2001, 184 afb. 6.

²¹ De vragenstellers waren de liberale raadsleden R.Th.V. le Cavalier en G. Wijsmuller-Meyer, die zich afvroegen of het gebruik van het museum als tentoonstellingslocatie wel in overeenstemming was met de wens van de erflaatster. Wethouder De Roos zegde een onderzoek naar de testamentaire bepalingen toe, maar ontkende dat het museum leegstond. Met zijn antwoord dat er tal van ‘interessante tentoonstellingen’ werden gehouden, gaf hij echter indirect toe dat het legaat Willet-Holthuysen voor genoemde exposities plaats had moeten maken. Bij de opening van de glastentoonstelling op 28 december 1951 diende de wethouder beide raadsleden van repliek met de stekelige opmerking: ‘Ik hoop, dat sommige raadsleden meer zullen letten op wat hier wèl, dan wat hier niet aanwezig is’, zoals gememoreerd in “‘Willet-Holthuysen’ is geen museum meer”, *De Telegraaf*, 01[?]-03-1952.

²² SMA, Archief SMA, omslag 786 (MWH). Envelop met opschrift ‘Kwestie Willet’, waarin diverse krantenknipsels met de volgende, niet mis te verstane, koppen: ‘Inboedel van Museum Willet-Holthuysen is zwervende’, *Algemeen Handelsblad*, 29-02-1952; “‘Vreemd’ kunstbeleid van gemeente Amsterdam”, *Maasbode*, 29-02-1952; ‘Oorzaken van cultureel verval’, *Nieuwe Rotterdamsche Courant*, 01-03-1952; “‘Willet-Holthuysen’ is geen museum meer”, *De Telegraaf*, 01[?]-03-1952 en ‘Kostbaar kunstbezit aan zijn bestemming onttrokken’, *Trouw*, 06-03-1952. SMA, Archief SMA, omslag 786 (MWH). Brief van W. Sandberg aan de wethouder voor kunstzaken, 26-11-1952, waarin hij wijst op tal van onjuistheden in het gewraakte artikel in *Trouw*. Zo zou er van een apart te benoemen directeur voor Museum Willet-Holthuysen geen sprake zijn. Ook werden er geen rondleidingen in het museum gegeven en zéker niet in het Duits. Over de herinrichting tot ‘zeventiende-eeuws grachtenhuis’ herinnert Sandberg zijn superieur eraan dat hij hem bij herhaling voorstellen in die richting heeft gedaan, daarbij de oude situatie nog eens memorerend. ‘Ik moet hierbij opmerken dat de inrichting door de familie Willet-Holthuysen een geheel negentiende-eeuws karakter droeg, dat daardoor disharmonieerde met de stijl van het gebouw van buiten en van binnen.’

Het belangrijkste punt van kritiek gold het leeggehaalde museum en de hieruit voortvloeiende zwervende inboedel, die krachtens het testament van de weduwe Willet-Holthuysen in haar woonhuis Herengracht 605 thuishoorde en nergens anders. Schilderijen hingen als wandversiering in andere gemeentelijke gebouwen en de kunstverzameling was verspreid over verschillende depots opgeborgen, om van de meubels maar niet te spreken. De voormalige conciërge Boer zou thuis zelfs in een Empire hemelbed uit het museum slapen!²³ Een dergelijke situatie was natuurlijk een flagrante schending van het testament uit 1889. Bovendien, zo waarschuwden critici, zou deze gang van zaken toekomstige weldoeners wel eens huiverig kunnen maken om haar voorbeeld te volgen. Sandberg was dan ook opgetogen dat hij - ondanks de ‘onder auspiciën van enkele raadsleden gehouden perscampagne’ - kort daarop kon meedelen dat dankzij een particuliere gift van f. 4.000,- op een veiling een laat achttiende-eeuwse kamerbetimmering was gekocht, ter plaatsing in Museum Willet-Holthuysen (afb. 7.3).²⁴ Een tijdgenoot vatte in 1952 de toenmalige situatie als volgt samen: ‘Het [ware] wenselijk geweest te zoeken naar een oplossing, waarbij zoveel mogelijk de

²³ Sandberg vroeg de gewezen conciërge om opheldering over de verblijfplaats van het bewuste hemelbed. Deze verklaarde het meubel in zijn bezit te hebben, maar hij zou het van Frans Coenen cadeau hebben gekregen, wiens privé-bezit het was geweest. Boer had het bed vervolgens op eigen kosten laten ‘vermaken’. SMA, Archief SMA, omslag 785 (MWH). Brief van W. Sandberg aan D.A. Boer, 02-05-1952, evenals een handgeschreven Conceptnota, opgesteld door adjunct-conservator Wim Kersten op basis van een gesprek met Boer, 19-05-1952.

²⁴ De aankoop van de kamerbetimmering kan gelden als een ‘case study’ met betrekking tot het door alle commotie beschadigde imago van Sandberg. SAA, toeg.nr 5377 (Archief van de Gemeentelijke Dienst voor de Gemeentemusea, AHM), inv.nr 225 (Correspondentie en financiële stukken betreffende MWH), geen omslagnr. Brief van W. Sandberg aan C.H.F. Stemmler, 10-03-1952, waarin deze de Larense zakenman vraagt om f. 3 à 4.000,- ten behoeve van Museum Willet-Holthuysen, omdat ‘onze fondsen volledig [zijn] uitgeput.’ Nadat Stemmler het maximale bedrag had toegezegd kocht Sandberg bij veilinghuis Frederik Muller een kamerbetimmering in Lodewijk XVI-stijl aan, afkomstig uit het huis Keizersgracht 313 (omstreeks 1800 de woonstee van koopman en verzamelaar Johan Goll van Franckenstein). Het ontwerp werd toegeschreven aan de Franse architect Jean-François de Neufforge, naar later is aangetoond ten onrechte en mede om verkoopbevorderende redenen, zie Harmanni 1990, 106-107 en Harmanni 2006, 499. Ook de hierna in deze noot te vermelden brieven, waarin de verdere verwickelingen rond deze voor Sandberg zo belangrijke verwerving zijn te volgen, bevinden zich in voornoemd archief in het SAA. Brief van W. Sandberg aan C.H.F. Stemmler, 29-03-1952, waarin deze de schenker bedankt voor zijn gulhartige financiële bijdrage en hem uitnodigt om ‘binnen enkele maanden [!], wanneer de betimmering zal zijn aangebracht’, het resultaat van zijn ‘medeleven met de Gemeente Musea’ te komen bezichtigen. Brief van W. Sandberg aan burgemeester en wethouders, 23-04-1952, waarin deze zijn superieuren van de aanwinst in kennis stelt. ‘Het verheugt mij te meer, U deze mededeling te kunnen doen, omdat een onlangs in een reeks van bladen georganiseerde perscampagne (waarvan de aanstichters ook bij U allicht bekend zullen zijn) het deed voorkomen, of de wijze van beheer der Gemeente Musea, in de laatste jaren gevoerd, iedereen zou afschrikken, om jegens deze Musea een traditionele vrijgevigheid te brachten.’ Korte tijd later werd Sandbergs optimisme gelogenstraft, toen bleek dat de betimmering niet inpasbaar was in het daartoe beoogde vertrek, de zaal op de bel-etage van het museum. Een gevolg van deze miscalculatie is dat de omvangrijke schenking het depot tot op heden nooit heeft verlaten. AHM, betimmering (inv.nr KA 12905), schoorsteenspiegel (inv.nr KA 9375) en drie schilderijen (inv.nrs KA 17275-KA 17277). Voor de schilderijen, waarvan er twee - een schoorsteen- en een bovendeurstuk - met allegorische voorstellingen door Jurriaan Andriessen zijn vervaardigd, zie Middelkoop 2008, 196.

bedoelingen van de erfplaatster zouden zijn geëerbiedigd. Daar een dergelijke regeling niet is gemaakt, is de verklaarbare en onvermijdelijke ontruiming van de oorlogsjaren overgegaan in een experimenteren, een aesthetiseren van het gebouw, die met de smaak en wensen van Mevrouw Willet en haar man al heel weinig hebben uit te staan en waarbij de laatste herinneringen aan hen bezig zijn te verdwijnen. Het gevaar, dat men daarbij steeds verder gaat, totdat alleen de naam van het museum zal herinneren aan de stichters in het opschrift op voorgevel en boven de deuren in de gang - O ironie, een van de weinige onaangetaste bepalingen van het testament! -, is niet ondenkbaar.²⁵

Sandberg zag zich genoodzaakt op de storm van kritiek te reageren. In een brief aan de wethouder voor kunstzaken gaf hij een opsomming van de tot dan toe gehouden exposities, waarbij hij vermeldde dat hij aansluiting had gezocht bij zowel de nog jonge tentoonstellingstraditie, als bij de 'eigen kunstverzamelingen van het museum'.²⁶ Naar zijn idee waren dergelijke exposities de enige mogelijkheid om de loop weer in het museum te krijgen, dat immers ruim tien jaar gesloten was geweest, en daarmee zo goed als vergeten was geraakt. Dat Sandberg in zijn opzet was geslaagd, blijkt uit de bezoekersaantallen van 1951. Met twee exposities, één over glas en één over kant, werd in dat jaar een record van bijna 7.000 bezoekers geboekt, wat ruim een verdubbeling betekende ten opzichte van de jubileumtentoonstelling van 1935.²⁷

Aan het eind van zijn brief nam Sandberg de gelegenheid te baat om aan de wethouder zijn toekomstvisie met betrekking tot het museum uiteen te zetten. Hij adviseerde gebouw en inboedel zoveel mogelijk in de 'oorspronkelijke' stijl te herstellen, zodat het geheel van 'Amsterdams bloeitijd' zou getuigen. De slotalinea bevat een vèrstrekkend advies. 'Mocht uiteindelijk blijken, dat de uitleg van het testament, zoals deze door Uw en mijn voorgangers werd aangenomen en in practijk gebracht, niet de juiste is, dan ware aan de Hoge Raad der Nederlanden ontheffing van de betreffende bepalingen te vragen'.²⁸

²⁵ Zie Van Eeghen 1952, 86. In verkorte vorm geciteerd in Krabbe 2005-a, 9. Bij de verplaatsing van de ingang van het museum van de bel-etage naar het souterrain in 1984 zijn de in 1895 aangebrachte museumaanduidingen boven de deuren naar de beide voorkamers aan het oog onttrokken door de herplaatste bovendeurstukken van Colin.

²⁶ Zo kwam in de glastentoonstelling van 1951 'de prachtige collectie glas van het museum zelf voor het eerst goed tot haar recht.', aldus de directeur. SMA, Archief SMA, omslag 786 (MWH). Brief van W. Sandberg aan de wethouder voor kunstzaken, 21-03-1952.

²⁷ Het museum telde in 1951 6969 bezoekers, zie Jaarverslag Gemeentemusea 1951, 1952, 236.

²⁸ SMA, Archief SMA, omslag 786 (MWH). Brief van W. Sandberg aan de wethouder voor kunstzaken, 21-03-1952. De bloeitijd die Sandberg in theorie voor ogen stond bleek in de practijk een rekbaar begrip. Al snel moet het besef zijn doorgedrongen dat de bouwtijd van het huis, de late zeventiende eeuw, weinig tot geen aanknopingspunten tot herinrichting bood, waarna de tijdspanne werd opgerekt met de eerste helft van de

Sandbergs schrijven lag ten grondslag aan het rapport dat de wethouder voor kunstzaken in november 1952 als reactie op de eerder dat jaar op gang gekomen geruchtenstroom uitbracht. De belangrijkste conclusie daarin luidde: 'Vrouwe Willet-Holthuysen heeft de Gemeente willen verrijken met een fraai 17e-eeuws grachtenhuis, waarvan zij de inventaris en het interieur zoveel mogelijk ongerept wenste te doen bewaren. Dit laatste is niet mogelijk gebleken. De gewijzigde omstandigheden in aanmerking genomen, kan gezegd worden, dat door de legatrice een bestemming van het huis als herinnering aan de Gouden Eeuw niet aangemerkt zou worden als een ontluistering van de toestand, waarin het huis bij haar dood verkeerde. Bovendien zal de naam van de legatrice, overeenkomstig de bepalingen van het testament, aan het museum, welks culturele betekenis o.i. zal toenemen, verbonden blijven.'²⁹

Aldus beargumenteerd verzocht Sandberg het gemeentebestuur om machtiging een wijziging van het testament aan te vragen bij de Hoge Raad, 's lands hoogste rechtscollege. Volgens raadsbesluit van 28 oktober 1953 werd het verzoek ingediend om het testament van Louisa Willet-Holthuysen te herzien, zodanig dat Herengracht 605 zou kunnen worden ingericht 'tot een naar stijl zuiver 17e-18e eeuws grachtenhuis, terwijl de inboedel - in zoverre daarvoor geschikt - voor die inrichting zal worden gebezigd en voor het overige gedeelte elders zal mogen worden bewaard.'³⁰ In 1955 zou Sandberg op verzoek van de Hoge Raad een nieuwe, globale indeling van het pand samenstellen, uitgaande van het bovengenoemde concept.

De uitspraak van de Hoge Raad zou ruim twee jaar op zich laten wachten - en niet zonder reden. In februari 1956 werd via de gemeenteadvocaat duidelijk dat zowel de Hoge Raad als de procureur-generaal bezwaar hadden tegen de eigenmachtige wijze waarop de gemeente Amsterdam in het verleden met de inboedel was omgesprongen, zonder zich hieromtrent iets aan te trekken van de bepalingen van het legaat.³¹ Naast de aanwezigheid van het volgens de Raad 'clandestien' inwonende Kunsthistorisch Instituut, werd vooral het op

achttiende eeuw. Korte tijd later zou met de inrichting van de keuken zelfs de vroege negentiende eeuw zijn herintrede in het pand doen.

²⁹ Het testament van de weduwe Willet-Holthuysen voorzag op geen enkele wijze in dergelijke ingrepen. De gemeente trachtte haar argumenten kracht bij te zetten door legatrice dingen in de mond te leggen, waarvan zij bij leven geen idee kon hebben gehad.

³⁰ Met 'elders' had Sandberg een aantal gemeentelijke buitenlocaties op het oog, variërend van het stadhuis tot een verzorgingstehuis in Sloten, waar sommige stukken als sinds de jaren dertig verbleven. Het officiële verzoek om herziening dateert van 24-04-1954.

³¹ In niet mis te verstane bewoordingen gaf de Hoge Raad te kennen dat de gemeente Amsterdam in het verleden 'weinig piëteit' met de erflaatster had getoond en 'grove schendingen' van haar testament had begaan, waardoor 'vele' gelegateerde voorwerpen waren zoekgeraakt. Even dreigde men zelfs met inschakeling van de in 1955 opgerichte Stichting ten behoeve van Culturele Beschikkingen, maar zag daar uiteindelijk van af.

ruime schaal in bruikleen geven gekapitteld, waaruit voortvloeide dat de meeste voorwerpen zich - tegen de wens van de erfllaatster in - niet meer op een voor het publiek toegankelijke plaats bevonden. Strenge regelgeving moest voorkomen dat de gemeente in de toekomst in herhaling zou vervallen. Daartoe maakte de Raad gebruik van zijn bevoegdheid om de door de gemeente ingediende aanvraag tot herziening van het testament op een andere wijze aan te passen dan door haar was verzocht, wat voor Sandberg een fikse tegenvaller betekende.

Om te beginnen dienden alle objecten uit het legaat Willet-Holthuysen onverwijld terug te keren naar het museum, waaronder schilderijen, voorwerpen in het depot van het Stedelijk Museum, serviesgoederen - die zich voor een deel in de ambtswoning van de burgemeester bevonden - en de grafiekverzameling. Eerst dan kon worden bepaald welke voorwerpen zich zouden lenen voor de inrichting tot een 'stijlvol' grachtenhuis. Van goederen die hiervoor niet in aanmerking kwamen, zouden wellicht een of meer afzonderlijke collecties kunnen worden gevormd, waarbij tevens diende te worden bekeken in welke tentoonstellingsruimte de nieuw gegroepeerde ensembles konden worden geëxposeerd.³²

Voor de overblijvende voorwerpen, die niet geschikt waren voor het nieuwe museum en ook niet tot een afzonderlijke collectie waren samen te stellen, diende een plaats te worden ingeruimd in 'een of meer afzonderlijke vertrekken' van het museum, 'welke dus met het stijlvolle karakter breken'.³³ De Hoge Raad vond het huis groot genoeg om een paar kamers met 'Willetiana' in te richten zonder dat afbreuk zou worden gedaan aan het nieuwe concept. Overtollige boedelgoederen zouden in depot in het museum of in een nieuw op te richten gebouw achter in de tuin gehuisvest kunnen worden, daarmee een nieuw idee opprend.³⁴

Tenslotte eiste de rapportage van de Hoge Raad dat de gemeente onder scherper toezicht zou worden gesteld bij het naleven van de bepalingen. Dit mondde uit in een jaarlijkse verslaglegging van 'toestand en inrichting' van het museum door burgemeester en

³² Deze collecties dienden 'hier ter stede in tentoonstellingsruimten van Gemeente of Rijk blijvend [te] worden tentoongesteld, met [als] aanduiding 'Willet-Holthuysen'. Bezoekers moesten in Museum Willet-Holthuysen worden geattendeerd op het bestaan van de afzonderlijke deelcollecties elders. De bruikleenadministratie diende in Museum Willet-Holthuysen te worden bijgehouden, met duidelijke verwijzingen naar de verblijfplaats van dat moment. Dat laatste is nooit in het museum aan de Herengracht gebeurd, maar in het Stedelijk Museum.

³³ Sandberg zou het aantal kamers direct tot één terugbrengen. SMA, Archief SMA, omslag 786. Brief van W. Sandberg aan de wethouder voor kunstzaken, 14-02-1956.

³⁴ De procureur-generaal concludeerde dat op de plaats van het afgebrande koetshuis aan de Amstelstraat, dat volgens het legaat als bergplaats voor het museum zou kunnen dienen of door verhuring rendabel kon worden gemaakt, een nieuw gebouw behoorde te verrijzen. Herbouw van de oorspronkelijke bebouwing was geen vereiste, wat ook niet zou hebben gekund omdat er niemand meer in leven was die het gebouw nog had gekend en er nauwelijks betrouwbare afbeeldingen van bestonden. Korte tijd later zou Mart Stam in opdracht van Sandberg een nieuwbouwplan voor het terrein aan de Amstelstraat ontwikkelen, zie elders in dit hoofdstuk.

wethouders, die niet alleen diende te worden gericht aan de Hoge Raad, maar tevens aan de minister van onderwijs, kunsten en wetenschappen.³⁵ Vooral dit laatste werd als een vèrgaande betutteling ervaren, want wat had een minister in Den Haag met de bedrijfsvoering van een klein hoofdstedelijk gemeentemuseum van doen? Op advies van de gemeenteadvocaat stemde het gemeentebestuur echter met alle door de Hoge Raad voorgestelde herzieningen in, waarna de aanpassing van het testament op 19 mei 1956 bij Koninklijk Besluit werd bekrachtigd.³⁶

Sandberg had in de tussenliggende jaren niet stilgezeten. Op verzoek van de Hoge Raad en vooruitlopend op de uitspraak presenteerde hij in 1955 een voorlopig plan voor de inrichting van het museum, waarin het hele huis was begrepen, van het souterrain tot de zolder.³⁷ De meest ingrijpende veranderingen waren voorzien op de bel-etage. Zo zouden in

³⁵ Bovendien diende elk jaar in het verslag de tekst van het herziene beding te worden vermeld. Conclusie inzake Museum Willet-Holthuijzen, schrijven van jhr mr dr L.H.K.C. van Asch van Wijck, procureur-generaal aan de Hoge Raad der Nederlanden, 09-01-1956.

³⁶ SMA, Archief SMA, omslag 786 (MWH). Schrijven van de gemeenteadvocaat aan burgemeester en wethouders, 28-02-1956 (datum inschrijving ten stadhuisse), waarin deze adviseert de door de Hoge Raad voorgestelde herzieningen te accepteren. Alleen met betrekking tot de jaarlijkse rapportage zou een poging in het werk kunnen worden gesteld deze te beperken tot een rapport aan de Hoge Raad, 'daar een bemoeiing met het legaat door andere instanties dan het stadsbestuur niet in de bedoeling van de erfstaatster blijkens de bewoordingen in het legaat heeft gelegen. Indien bij Uw College evenwel geen overwegend bezwaar bestaat tegen het uitbrengen van dit verslag ook aan de Minister, zou ik Uw College willen adviseren ook deze voorwaarde maar te aanvaarden.'

³⁷ Sandberg had, daarbij geholpen door Otto Meyer, in allerijl met behulp van verschillende (oud-)medewerkers een globale lijst opgesteld, zonder plattegrond. SMA, Archief SMA, omslag 785 (MWH). Brief van W. Sandberg aan de wethouder voor kunstzaken, 19-04-1955, waarin hij de voorlopige inrichting van het museum schetst conform het plan om er een zeventiende- en achttiende-eeuws grachtenhuis van te maken. Daarbij kwam hij tot de volgende indeling: 'In het souterrain links een voorraadkamer met kasten, rechts aan de voorkant dienruimte, aan achterkant keuken, in te richten met de nog resterende wit-Delftse tegels; aan de tuinkant: tuinkamer met bestaande eenvoudige stoelen. Op de eerste verdieping: links voorkant: tapijtkamer, met 1 staande klok, ca 1700 (Willet), 1 eiken 4-deurs kast, eind 17e eeuw (Willet) en een haardscherm ca 1700; links achter: zaal, te bespannen met een wandschildering (aanwezig); midden voor: voorhuis met oude bank (Willet); midden achter: theekoepel, met de beste stukken van porcelein uit de collectie Willet; rechts voor: eetkamer, schoorsteen en betimmering zijn aanwezig, enkele meubels ontbreken, tafelgerei etc. aanwezig in de collectie Willet; rechts achter: kantoor, lage 17e eeuwse kast (Willet), verder hier op te bergen het Archief Backer etc. Tussenverdieping: kastenkamer (als depot). Wat de bovenverdieping betreft, is hier rekening gehouden met het vertrek van het Kunsthistorisch Instituut. Bovenverdieping: links voor: rookkamer, met een staande klok (Willet) 6 stoelen 18e eeuw (Willet) 1 grote tafel (aanwinst Willet); links achter: zaal met betimmering (geschenk 1953 aan Willet-Holthuysen), een 17e eeuwse klok (bruikleen); midden voor: studeerkamer en verzameling, met een klein klapbureau 18e eeuw (bruikleen) in te richten als studeervertrek van de kunstzinnige huisheer, met stukken uit de collectie Willet-Holthuysen; in verband met rechts voor: bibliotheek, met 8 fauteuils 18e eeuw (Willet) een bureau 18e eeuw (Willet) en een rozenhouten commode 18e eeuw (Willet) in te richten met de aanwezige schoorsteen (18e eeuw) en de niet kunsthistorische boeken uit de bibliotheek Willet (fraaie 18e eeuwse boekbanden en edities); rechts achter: kraamkamer, met bestaande ingang van de trap (meubelen ten dele aanwezig in het Stedelijk Museum) en midden achter: Chinees kabinet, met de voor de tijd typische stukken van Chinees werk (porcelein, chinoiserie). Wat de bovenverdieping betreft, kan een verdeling nog niet zonder worden aangegeven, aangezien eerst de oorspronkelijke indeling van de ruimte moet worden onderzocht: het ligt echter voor de hand, om de twee kamers aan de voorkant tot "meidenkamer" en tot kinderkamer in te richten, en de drie resterende ruimten tot zolder en linnenkamer.'

de zaal laat achttiende-eeuwse wandschilderingen van Jurriaan Andriessen, afkomstig uit de stedelijke verzameling, worden aangebracht.³⁸ De enkele jaren eerder voor dat doel verworven kamerbetimmering uit het laatst der achttiende eeuw was in de nieuwe opzet verhuisd naar de grote achterkamer op de eerste verdieping. Opmerkelijk is de verplaatsing van de eetkamer van zijn oorspronkelijke locatie rechtsachter naar de rechter voorkamer en de hiermee in verband staande inrichting van het voormalige eetvertrek tot kantoor en bergplaats. Het selectieve gebruik van de collectie Willet-Holthuysen voor de inrichting stelde in de praktijk weinig voor - slechts dertien keer staat bij een meubel of een deelcollectie de eigen verzameling als herkomst vermeld.

Al kwamen als gevolg van de uitspraak van de Hoge Raad in de late jaren vijftig verschillende activiteiten in een stroomversnelling, toch kon vanwege de aanwezigheid van het Kunsthistorisch Instituut nauwelijks iets van de nieuw uitgezette koers worden gerealiseerd. In de jaarlijkse verslagleggingen aan de Hoge Raad wordt dit obstakel steevast als oorzaak opgevoerd dat de herinrichting volgens het goedgekeurde plan nog geen voortgang had kunnen vinden. Mede om die reden kwam in de ambtsperiode van Sandberg alleen de inrichting van een laat achttiende-eeuwse keuken in het souterrain gereed (afb. 7.4).³⁹

Afgewezen en aangekocht

De uitspraak van de Hoge Raad had vèrgaande consequenties voor de verzameling. Zoals we zagen had Sandberg zich al in 1952 door alle commotie in de pers genoodzaakt gezien aan de wethouder voor kunstzaken verantwoording af te leggen van zijn beleid. Naast het tentoonstellingsprogramma en de te reconstrueren patriciërswooning uit 'Amsterdams bloeitijd' kwamen daarbij achtereenvolgens de verdeelde boedel, de depotsituatie en de

³⁸ Van de twee reeksen behangselschilderingen van Andriessen in gemeentebesit komt die met voorstellingen van Hollandse landschappen het meest voor de beoogde plaatsing in aanmerking. De doeken zouden, gezien hun afmetingen, op hun nieuwe locatie echter niet gemakkelijk inpasbaar zijn geweest. Bovendien waren ze niet beschikbaar, omdat ze nog deel uitmaakten van één van de stijlkamers van de Sophia- Augusta-Stichting in het Stedelijk Museum. Zie Middelkoop 2008, 196, inv.nrs KA 2913, KA 2914.1 t/m KA 2914.5 en Ibid., 43 afb. 52.

³⁹ De keuken kwam in 1960/61 tot stand in samenwerking met Henk Zantkuijl, werkzaam bij het Gemeentelijk Bureau Monumentenzorg en architect Bart van Kasteel. 'Tevens werden ontwerpen gemaakt voor het verbouwen van de oorspronkelijke keukenruimte en voor de inrichting van dit vertrek tot een stijlkeuken (begin 19e eeuw)', zie Jaarverslag Gemeentemusea 1959, 1961, 21. Een belangrijke verandering was de verwijdering van de oorspronkelijk keukendeur rechts achterin de gang. Voor de beoogde plaatsing van een betegeld fornuis was in het uiteindelijke plan geen plaats meer, een gemis dat bijdraagt tot het onovertuigende karakter als keuken. Van de reconstructiewerkzaamheden in de keuken zijn 21 ontwerp- en bouwtekeningen (in lichtdruktechniek) van wanden, vloeren, profielen etc. - waarvan enkele gedateerd mei 1960 - overgeleverd. AHM, Archief Technische Dienst, map B. van Kasteel.

inventarisatie van de objecten aan de orde. Allereerst wees Sandberg erop dat hij nog maar kort directeur was en dat veel besluiten waren genomen door zijn ambtsvoorgangers en - zo voegde hij er subtiel aan toe - die van de huidige wethouder.

Met betrekking tot de verspreid geraakte boedel was hij van mening dat het daarmee wel meeviel, omdat deze objecten eigendom waren gebleven van de gemeente Amsterdam. Hij verwees daarbij naar in het verleden toegestane bruiklenen aan het Stedelijk Museum en de Stadsschouwburg.⁴⁰ In verband met de depots hield Sandberg een pleidooi voor een nieuw in te richten centrale depotruimte voor alle gemeentemusea, een voorziening die nog niet bestond. Hij deed zijn beklag over de slechte opslag in het algemeen en die in Museum Willet-Holthuysen in het bijzonder.⁴¹ Het was er niet alleen brandgevaarlijk, ook de zolders lekten en bovendien legde het Kunsthistorisch Instituut een steeds grotere ruimteclaim op het gebouw. Het getuigde dus van goed beheer dat voorwerpen uit de verzameling Willet-Holthuysen naar het Stedelijk Museum en andere gemeentelijke onderkomens waren overgebracht.

Niettemin zag Sandberg zich onder druk van de kritiek - en korte tijd later ook de eis van de Hoge Raad - gedwongen alle goederen die tot het legaat Willet-Holthuysen behoorden naar het museum terug te halen. Dit bood tevens gelegenheid om niet alleen de kunstvoorwerpen, maar ook de boedelgoederen - voor het eerst in de geschiedenis - te inventariseren en te fotograferen. De werkzaamheden sloten aan bij een ambitieus inventarisatieproject dat in 1949/50 op initiatief van Sandberg was opgezet en waarbij een nieuw kaartstelsel werd geïntroduceerd, voorwerpen nummers kregen en ter controle een stamboek werd aangelegd.⁴² Doel was het tot stand brengen van een inventarisatie van niet

⁴⁰ Genoemde bruiklenen, die deels in 1945 door brand verloren gingen, waren in respectievelijk 1898 en 1934 afgestaan. Nog in 1948 werd goedgevonden dat een school voor de duur van twee weken kon beschikken over een canapé en twee fauteuils, die deel uitmaakten van het ameublement uit de tuinkamer. SAA, toeg.nr 5377 (Archief van de Gemeentelijke Dienst voor de Gemeentemusea, AHM). inv.nr 225 (Correspondentie en financiële stukken betreffende MWH), geen omslagnr. Uitleenbriefje van de Gemeentemusea aan de Montessorischool in de Nieuwe Looierstraat, 29-04-1948, met de vermelding van onder meer '1 canapé, lichtgroen en goud geverfd hout met lichte, gebloemde bekleding [...] 2 armstoelen, dito.'

⁴¹ In 1952 was Museum Willet-Holthuysen het enige gemeentemuseum dat nog niet over centrale verwarming beschikte. Twee jaar later kon een dergelijke oliegestookte installatie in gebruik worden genomen, nadat Sandberg, onder verwijzing naar de brandgevaarlijke kachels, verschillende malen had bedreigd 's winters het museum en het instituut te zullen sluiten.

⁴² Het ambitieuze systeem bestond uit een aparte inventaris- en fotokaart en in sommige gevallen ook een literatuurkaart. Eerder was in de jaren 1939-1942 een kaartcatalogus aangelegd, waarin de voorwerpen echter niet waren genummerd. Naar Sandbergs zeggen bestond het stamboek in 1952 uit 9 delen. In 2001, toen werd overgegaan op volledige automatisering van de collectieregistratie, was dit aantal gegroeid tot 46 delen. Nog steeds zijn de stamboeken een onmisbare bron voor de bestudering van de collectie, zowel in het Stedelijk Museum als in het Amsterdams Historisch Museum. AHM, afd. collectieregistratie.

alleen de eigendommen van het Stedelijk Museum, maar van het complete gemeentelijke museumbezit. De werkzaamheden konden dankzij de sociale regeling worden uitgevoerd, waardoor Sandberg en zijn opvolgers - het project zou tot in de jaren zestig duren - deze vrijwel buiten het reguliere budget om konden laten financieren. Een en ander geschiedde handmatig, wat mede toe te schrijven was aan de materiaalschaarste en een gebrek aan financiële middelen.⁴³

Een belangrijk uitvloeisel in het arrest van de Hoge Raad was, dat met een bebouwing van het terrein achter het museum een begin diende te worden gemaakt.⁴⁴ Dit hoefde geen herbouw in te houden van het koetshuis dat er voorheen had gestaan, wat trouwens niet eens mogelijk was omdat betrouwbare gegevens met betrekking tot de oorspronkelijke situatie ontbraken. Sandberg bepleitte een gebouw met een eigentijdse uitstraling, zoals een schetsje van zijn hand laat zien, een idee waarop de met hem bevriende architect Mart Stam zou voortbouwen (afb. 7.5).⁴⁵ In een begeleidend schrijven hield de museumdirecteur de wethouder voor dat het beoogde gebouw ongeveer 15 meter breed en 20-25 meter diep zou kunnen zijn. In de kelder had hij zich een museumdepot voorgesteld, op de begane grond aan de straatzijde een zaal voor expositiedoeleinden en aan de tuinzijde een lezingenzaaltje, met ertussenin plaats voor een kleine tweede depotruimte.

Op de eerste verdieping voorzag hij een grote expositieruimte die ‘zonodig met verplaatsbare wanden onder te verdelen’ was. De tweede en derde verdieping zouden kunnen

⁴³ ‘Zo lang het secretariaat [van het museum] nog niet toe was aan de tweede zending afgedankte typemachines van de gemeentesecretarie moest alles met de hand genoteerd worden’, zie Joosten s.a., 11. Nog in 1961 waren door de Dienst voor Sociale Zaken 18 ‘werkloze hoofdarbeiders’ op werkobjecten bij de Gemeentemusea geplaatst, zie Jaarverslag Gemeentemusea 1961, 1962, 7.

⁴⁴ ‘[...] daar, zolang deze bergplaats niet aanwezig is of de terugkeer van de goederen in het Museum, voorzover niet dienend voor de inrichting of geschikt voor afzonderlijke collecties in tentoonstellingsruimten, zal moeten worden uitgesteld, hetgeen uiteraard een toestand is, welke zo spoedig mogelijk zal moeten worden beëindigd, óf deze goederen in de vertrekken van het Museum zullen moeten worden geplaatst, hetgeen de inrichting als stijlvol grachtenhuis zal vertragen. Deze bergplaats zal wellicht ook als tentoonstellingsruimte kunnen worden ingericht. Uitvoering van het beding hield tevens in de noodzaak van verwijdering van het Kunsthistorisch Instituut uit het perceel, daar dit instituut in een 17e-18e eeuws grachtenhuis niet thuishoort en bovendien zoveel ruimte in beslag neemt dat het niet eens mogelijk is om aan het perceel het karakter van een stijlvol grachtenhuis te geven.’

⁴⁵ Een vormgeving die in stijl zou aansluiten bij het oude museumgebouw was Sandberg een gruwel. ‘Alleen de 19e en 20e eeuw kennen deze verschrikkelijke “aanpassingen”. Vroeger eeuwen verloochenden zichzelf nooit en bouwden rustig barokhuizen tegen een gothische kathedraal.’ SMA, Archief SMA, omslag 785 (MWH). Brief van W. Sandberg aan de wethouder voor kunstzaken, 13-10-1956. Sandberg en Stam kenden elkaar sinds 1934, van de voorbereiding van de tentoonstelling *De stoel gedurende de laatste 40 jaar* in het Stedelijk Museum, wat zou resulteren in een levenslange vriendschap, zie Petersen/Brattinga 1975, 19. SMA, Archief SMA, omslag 786 (MWH). Brief van W. Sandberg aan de directeur van de Dienst Publieke Werken, 04-12-1956, verstuurd met het hierbij gereproduceerde schetsje bedoeld voor Mej. H.E.M. Peyrot, architecte bij de afdeling Gebouwen van de Dienst Publieke Werken. Met dank aan Stef Jacobs, conservator Stedelijk Museum, voor zijn mededelingen over de naoorlogse activiteiten van Stam voor de Gemeentemusea.

dienen ter huisvesting van het Kunsthistorisch Instituut en de bibliotheek van het museum. Eventueel konden laatstgenoemde verdiepingen voorlopig ook als woonlagen worden benut, een flexibele houding die, gezien de ruimtenood in Herengracht 605, enigszins bevreemd. Een vierde verdieping van geringere diepte was eveneens een woonfunctie toebedacht.

Een vroege bouwtekening van Stam uit 1957, door hem een ‘definitieve bebouwingsmogelijkheid’ genoemd, laat een vrijwel identieke indeling zien als de door Sandberg geschetste. Op dezelfde dag tekende de architect een variant met een ‘tijdelijke bebouwingsmogelijkheid’, waarbij het Kunsthistorisch Instituut de begane grond en de eerste verdieping in beslag nam, waarboven woningen waren gesitueerd. De enige ruimte waarover het museum in dit voorstel zou beschikken was een depot in de kelder (afb. 7.6).⁴⁶ Wat in beide bouwtekeningen opvalt, is een onder het maaiveld van de tuin geprojecteerde gang, die Stams schepping met de achthoekige uitbouw in het souterrain van het museum met elkaar moest verbinden.⁴⁷

Het uiterlijk van de geprojecteerde nieuwbouw vertoonde de door Sandberg zo gewenste moderniteit. Het muurgedeelte van de gevels aan de straat- en de tuinzijde had een bekleding van crêmekleurige keramische gevelstrips van de Porceleyne Fles in Delft, terwijl de puien en raamkozijnen van geanodiseerd aluminium waren. Aan de Amstelstraat was een luifel voorzien die het licht reflecteerde. De benedenborstwering bestond uit gepolijste lichtgrijze natuursteen, terwijl de betonnen kolommen en vloeren ‘schoon uit de kist’ kwamen. Beeldbepalend waren de grotendeels uit spiegelglas bestaande gevelwanden (afb. 7.7).⁴⁸

⁴⁶ NAI, Archief M.A. Stam [in bewerking, 2009], inv.nr STAM_3 (Museum Willet-Holthuysen, uitbreiding Amstelstraat). Het Archief omvat 24 (bouw)tekeningen, schetsjes en dergelijke, voor het merendeel uitgevoerd in lichtdruktechniek. Beide hier genoemde bouwtekeningen zijn gedateerd 07-05-1957. In een ander archief bevindt zich een schetsontwerp dat een variant op de hierboven genoemde toont, met handhaving van het museumdepot in de kelder. AHM, Archief technische dienst, map Mart Stam. Een eerder toegezegde publicatie over de geprojecteerde uitbreiding van Museum Willet-Holthuysen aan de Amstelstraat is nooit verschenen, zie Jonker 1988/89-b, 242.

⁴⁷ Latere ontwerpen tonen een dergelijke ondergrondse verbinding aan de westzijde van de tuin, waarbij de architect de ingang in de linkeruitbouw - voorheen een secreet en een tuinhuisje bevattend - van het huis heeft gesitueerd. Boven de onderdoorgang was op het niveau van de tuin een open galerij ontworpen. NAI, Archief M.A. Stam [in bewerking, 2009], inv.nr STAM_t3 (Museum Willet-Holthuysen, uitbreiding Amstelstraat). Opmerkelijk in beide tekeningen is, dat de bebouwing achter de knik in de rooilijn van de achtergevels van de Amstelstraat blijft.

⁴⁸ De voorgevel zou bij uitvoering enige gelijkenis hebben vertoond met de façade van het kantoorgebouw dat Ben Merkelbach en Mart Stam in 1959 voor de Geïllustreerde Pers aan de Stadhouderskade in Amsterdam ontwierpen, zie Haagsma/De Haan/De Haas 1981, nr 165 afb. De glazen puien van de museumuitbreiding waren dan wel open en uitnodigend naar de buitenwereld - een belangrijke voorwaarde voor een ‘levend’ museum -, maar betwijfeld kan worden of een dergelijk transparant gebouw wel geschikt zou zijn geweest voor museaal gebruik. Illustratief in dit verband is de eveneens in opdracht van Sandberg gebouwde nieuwe vleugel van het

Getekend werd er die jaren volop, maar gebouwd voorlopig niet. Deels kwam dit omdat het museum nog geen vastomlijnde plannen had en deels omdat door de bestedingsbeperking de financiële kraan voor bouwopdrachten in 1958 was dichtgedraaid. Toen twee jaar later duidelijk werd dat het Kunsthistorisch Instituut op afzienbare termijn naar een locatie elders in de stad zou vertrekken, ontstond een nieuwe situatie, waarbij de begane grond en de eerste twee verdiepingen van de uitbreiding aan de Amstelstraat voor museaal gebruik beschikbaar kwamen. Ook had Stam inmiddels de onderdoorgang van het midden naar de zijkant van de tuin verplaatst, waar deze in verbinding stond met het linker tuinhuisje achter het museum. Kenmerkend voor de situatie van omstreeks 1960 is dat de woonfunctie van de bovengelegen verdiepingen in een kantoorbestemming is veranderd. Ruimtenood van kleine kantoren werd toen minstens zo groot geacht als de woningnood, bovendien zou toch niemand in de drukke Amstelstraat willen wonen, zo nam men aan.

Aankopen werden in de eerste helft van de jaren vijftig niet gedaan, uitgezonderd de hierboven genoemde kamerbetimmering - die in feite een schenking was. Deze situatie veranderde na de uitspraak van de Hoge Raad in 1956 drastisch. Vanaf dat jaar werd de verzameling met het oog op de toekomstige bestemming van het pand regelmatig verrijkt met meubelstukken en 'voortreffelijke specimina' van oude kunstnijverheid, vooral zilver en glas.⁴⁹ De nieuwe aanwinsten werden regelmatig tentoongesteld met stukken die al tot de verzameling behoorden, 'om zodoende een indruk te geven van de completering der collectie en van de systematiek, die in het aankoopbeleid wordt betracht'.⁵⁰ De aanwinsten werden, waar mogelijk, gebruikt voor een tijdelijke inrichting van de kamers op de bel-etage, in afwachting van een definitieve aankleding. Na het vertrek van het instituut werden de vertrekken waar de bibliotheek gehuisvest was geweest provisorisch verbouwd en ingericht als expositieruimten. Pas in 1960 kon met de interne herinrichting volgens de officieel goedgekeurde richtlijnen worden begonnen en kwam de keuken gereed, hoewel met de

Stedelijk Museum (geopend 1954), waar de modernistische architectuur voor allerlei museale inrichtingsproblemen zorgde, zie Jansen van Galen/Schreurs 1995, 108-109. Na eerdere plannen tot afbraak is de aanbouw (naar ontwerp van J. Sargentini en J. Leupen (Dienst Publieke Werken) in samenwerking met F.A. Eschauzier) in 2006 gesloopt.

⁴⁹ Getracht werd de aankopen zoveel mogelijk te laten aansluiten op de bestaande collectie, 'daarom wordt op de completering van de collectie van zilver en die van Nederlands en Europees glas vooral de nadruk gelegd. Jaarverslag Gemeentemusea 1960, 1961, 21. Ook de deelverzameling keramiek werd regelmatig op voorstel van Otto Meyer met aanwinsten verrijkt.

⁵⁰ Zie Jaarverslag Gemeentemusea 1959, 1960, 19.

finesses van de inrichting nog geruime tijd was gemoeid.⁵¹ Blikvanger in deze dienstroomte was een monumentaal tegeltableau uit omstreeks 1800, afkomstig uit een gesloopte boerderij in Zeeuws-Vlaanderen, dat de gemeente Amsterdam speciaal ter plaatsing in de te vernieuwen museumkeuken had aangekocht.⁵² Historisch correct was de ingreep bepaald niet. Voorheen deel uitmakend van een vijfhoekig uitgebouwde schouwkap, werden de tegels op hun nieuwe bestemming als één doorlopend tafereel ingemetseld.

Een grote teleurstelling voor Sandberg was het verloop van de veiling Dreesmann in 1960, een gebeurtenis met een veelbewogen voorgeschiedenis.⁵³ De vroegste contacten met de Amsterdamse zakenman Willem Dreesmann, die een keurcollectie bezat van kunstwerken die op één of andere wijze met de hoofdstad verband hielden, dateerden uit het begin van de jaren vijftig. Na jarenlang vruchteloos onderhandelen met de gemeente besloten de erven ten leste de complete collectie van hun in 1954 overleden vader te laten veilen. Sandberg kon het maar moeilijk verkroppen dat na bijna een decennium lang lobbyen niet meer dan een klein gedeelte van deze uiterst belangrijke verzameling ‘Amstelodamiana’ voor de gemeente Amsterdam behouden kon blijven.

Hij rekende de gemeente Amsterdam dit ‘gevoelige verlies’ voor zowel het Amsterdams Historisch Museum als Museum Willet-Holthuysen in ongekend felle bewoordingen aan.⁵⁴ Het gemis woog extra zwaar omdat nu een nieuwe impuls ontbrak die van een ‘en bloc’ verwerving had kunnen uitgaan, juist met het oog op de gewenste

⁵¹ Zoals achtereenvolgens vermeld in Jaarverslag Gemeentemusea 1960, 1961, 21 (eerste fase: inrichting van keuken en bijkeuken) en Ibid. 1961, 1962, 9 (tweede fase: afwerking en inrichting). In 1960 werd, tegelijk met de keuken, een andere aan de tuin grenzende ruimte in het souterrain ingericht als depotruimte, een situatie die tot 1996 heeft voortgeduurd, waarna ter plaatse een ‘ontvangstruimte’ werd gecreëerd. Jaarverslag 1960, 1961, 21. Daarnaast werd tijdens het directoraat van Sandberg een marmeren vloer in het voorste gedeelte van de gang in het souterrain gelegd, zie Jaarverslag 1962, 1963, 10.

⁵² AHM, dossier aankopen, 12-10-1959. Tegeltableau, beschilderd met voorstellingen in mangaan en blauw (inv.nr KA 10303), ca 1800, tegelbakkerij De Bloempot te Rotterdam, 118 x 309 cm (in vlakke toestand). De tegels waren afkomstig uit een afgebroken boerderij te Groede bij IJzendijke in Zeeuws-Vlaanderen. De middenvoorstelling geeft de inscheping weer van de Engelse en Russische troepen in Den Helder, na de mislukte invasie bij Bergen (N-H) in 1799. Ter weerszijden wapentrofeeën en de portretmedaillons van respectievelijk de hertog van York en generaal Brune. Voor de oorspronkelijke situatie in Groede, zie De Jonge 1971, ongep. afb. 152. Een kleine twintig jaar later zou met het tegelmuseum It Noflik Sté in Otterloo worden onderhandeld over een eventuele bruikleengave van het tableau, dit omdat toenmalig conservator F. van Erpers Royaards het niet meer in de keuken vond passen. De transactie ging uiteindelijk niet door en de tegels zijn anno 2009 nog altijd in de museumkeuken te zien.

⁵³ Over de veiling Dreesmann, zie Vreeken 2001.

⁵⁴ Zie Jaarverslag Gemeentemusea 1960, 1961, 20. Daarbij voorbijgaand aan de jarenlange ‘sabotage’ die de kinderen Dreesmann zouden hebben gepleegd ter voorkoming van een mogelijke ‘en bloc’ verwerving van de collectie door de gemeente Amsterdam. Over de erfgenamen Dreesmann en de miljoenenverzameling van hun vader, zie Terlingen 1983, Vreeken 2001, 48-49.

herinrichting van het museum aan de Herengracht. In het najaar van 1960 werden de aanwinsten uit deze veiling in Museum Willet-Holthuysen tentoongesteld.⁵⁵

Wat Sandberg wel voldoening moet hebben gegeven, was dat aan de vooravond van zijn pensionering het omvangrijke bruikleen van Ed. baron von der Heydt - bestaande uit schilderijen, meubels en gebruiksvoorwerpen -, na jaren van onzekerheid omtrent de uiteindelijke bestemming, in eigendom naar de Gemeentemusea overging.⁵⁶

Grachtenpaleis in wording

Ondertussen had Sandbergs ideaalbeeld in 1953 aan de buitenzijde gestalte gekregen met de restauratie van de voorgevel, waarmee het exterieur alvast in overeenstemming was gebracht met de beoogde inrichting. Daarbij kwam dat het huis na een lange periode van achterstallig onderhoud een grondige opknapbeurt nodig had. Een stijlvolle ‘reconstructie’ van de voor- en achtergevels werd blijkbaar geacht buiten de bepalingen van het testament te vallen - er is in elk geval geen woord aan vuil gemaakt. Na in vroegere museumperioden naar eigen goeddunken met bijgebouwen en tuin te zijn omgesprongen, achtte het gemeentebestuur zich met betrekking tot erf en opstallen van Herengracht 605 opnieuw juridisch niet gebonden.⁵⁷

⁵⁵ Nadat de aanwinsten eerder dat jaar in het Stedelijk Museum te zien waren geweest, zie Aankopen 1960.

⁵⁶ Von der Heydt had zijn schilderijen, meubelen en andere kunstvoorwerpen al in 1940 bij het Stedelijk Museum in bewaring gegeven. Na de oorlog hing voortdurend de dreiging in de lucht dat hij zijn omvangrijke bruikleen zou terugtrekken, reden waarom zowel Sandberg als Meyer, als zij op doorreis waren, altijd even bij Von der Heydt thuis in het Zwitserse Ancona aangingen. Sandberg verzekerde Von der Heydt dan dat in door hem beheerde musea geen antieke meubels op de kantoren werden gebruikt, dit ‘in tegenstelling tot hetgeen in andere instellingen gebeurt [daarmee op het Rijksmuseum doelend]’. Hij zou deze graag willen behouden om ze na een opknapbeurt voor de nieuwe inrichting van Museum Willet-Holthuysen te gebruiken, conform de door de gemeente besloten inrichting van een grachtenhuis uit de zeventiende en achttiende eeuw. ‘Daartoe behoort natuurlijk ook een keuken uit die tijd in het sousterrain.’ En in verband daarmee: ‘Van de door U genoemde huishoudelijke stukken bezitten wij slechts een zeer gering aantal, dat wij echter eveneens voor museum Willet-Holthuysen zeer gaarne zouden behouden; de rest bevindt zich in het Rijksmuseum.’ SMA, Archief SMA, omslag 5773 (Von der Heydt). Brief van W. Sandberg aan Ed. von der Heydt, 13-12-1955. In januari 1956 werd Otto Meyer door Von der Heydt tot wanhoop gedreven toen deze drie schilderijen terugvroeg die de conservator juist voor ‘de oud-Hollandse kamers’ in het Stedelijk en Willet had bestemd. SMA, Archief SMA, omslag 5773 (Von der Heydt). Brief van O. Meyer aan Ed. von der Heydt, 11-01-1956, waaruit tevens kan worden opgemaakt dat zich toen al gebruiksvoorwerpen uit de verzameling Von der Heydt in Museum Willet-Holthuysen bevonden. In 1957 gebeurde het door de museumdirectie gevreesde toen de eigenaar 17 schilderijen terugvroeg ter schenking aan het naar hem vernoemde museum in Wuppertal, die één jaar later naar Duitsland werden verstuurd. SMA, Archief SMA, omslag 5773 (Von der Heydt). Brief van E. von der Heydt aan Otto Meyer, 26-04-1957, zoals vermeld in een opsomming van de briefwisseling tussen Meyer en Von der Heydt 1953-1958 in hetzelfde Archief van het Stedelijk. Uiteindelijk ging in het najaar van 1962 de rest van het bruikleen van Von der Heydt, altijd nog zo’n 200 stukken tellend, in een schenking aan de Gemeentemusea over. AHM, dossier schenkingen schilderijen, 1962 en dossier schenkingen kunstnijverheid, 1962. Schenking Ed. baron von der Heydt, 02-11-1962.

⁵⁷ Met de bijgebouwen was dit in 1897, 1903 en 1930 gebeurd en met de tuin in 1930. Zie de hoofdstukken 4 en 5.

Onder leiding van architect Frits Eschauzier, die al sinds de jaren dertig opdrachten voor het Stedelijk Museum uitvoerde, werden de negentiende-eeuwse Empire- en T-vensters vervangen door ramen met een roedeverdeling naar achttiende-eeuws voorbeeld (afb. 7.8).⁵⁸ De vensters aan de tuinzijde volgden enkele jaren later, toen de keuken in het souterrain zijn metamorfose onderging en daarmee ook de ramen in een vroegere staat werden teruggebracht.⁵⁹ Voor de bibliotheekverdieping had de operatie tot gevolg dat het grote glas-in-loodvenster met de wapens Willet-Holthuysen niet meer paste en naar het depot werd afgevoerd. De veelhoekige uitbouw aan de tuinkant behield de bestaande vensterindeling tot op de dag van vandaag, waarschijnlijk omdat men in de veronderstelling verkeerde dat deze niet uit de bouwtijd van het huis dateerde.⁶⁰

Overige veranderingen aan de buitenzijde van het huis hadden betrekking op het dak en de monumentale schoorstenen. Klachten over lekkages op zolder en het brandgevaar dat de verouderde rookkanalen opleverden - het metselwerk dateerde nog gedeeltelijk uit de late zeventiende eeuw -, werden al in de jaren dertig gehoord. Voor structurele verbeteringen aan het dak en de aanleg van een centrale verwarmingsinstallatie was toen echter geen geld beschikbaar.⁶¹ De aanleg van een nieuw verwarmingssysteem in 1954 vormde aanleiding om

⁵⁸ AHM, Archief technische dienst, map F. Eschauzier, waarin twee voorstellen tot wijziging van de ramen in de voorgevel van het museum, alsmede een detailtekening van een schoorsteenkap. Waarschijnlijk heeft de uiterst schematische afbeelding in het omstreeks 1770 verschenen *Grachtenboek* van Caspar Philips voor de reconstructie van de vensters model gestaan, zie Philips 1967, 57 afb. bovenste rij, het huis uiterst links. Het historische voorbeeld was door latere ingrepen echter niet zonder meer te kopiëren. Omstreeks 1800 waren bij een verbouwing de ramen op de bel-etage naar beneden doorgetrokken, waarbij de gebeeldhouwde versieringen onder de hardstenen vensterdorpels kwamen te vervallen. Dientengevolge kregen de ramen in 1953 een groter aantal ruitjes dan in de achttiende eeuw het geval was geweest. Eschauzier was sinds de jaren dertig een veelgevraagd architect voor museuminstellingen, onder meer voor het Stedelijk Museum en het Rijksmuseum, beide te Amsterdam, zie Van der Werf 1999, 197 (Stedelijk Museum) en Van der Werf 2003 (Rijksmuseum).

⁵⁹ SAA, toeg.nr 5377 (Archief van de Gemeentelijke Dienst voor de Gemeentemusea, AHM), inv.nr 225 (Correspondentie en financiële stukken betreffende MWH), geen omslagnr. Brief van H.L.C. Jaffé aan J.L. Barends, aannemer, 23-07-1960, waarin de adjunct-directeur stelt dat mét de keuken ook de nieuwe ramen in de achtergevel opgeleverd dienen te worden. Aankondiging van de wijziging van de ramen in de achtergevel in de 'oorspronkelijke stijl van het grachtenhuis', in Jaarverslag Gemeentemusea 1959, 1960, 21.

⁶⁰ Zie Notities 1984, [5]. Wel werden bij deze gelegenheid de negentiende-eeuwse roljaloezieën van de ramen op de bel-etage verwijderd. Dat de erkerachtige uitbouw aan de achterzijde van het huis in later tijd zou zijn aangebouwd is onjuist, een datering in het tweede kwart van de achttiende eeuw is waarschijnlijker. Al in de boedelinventaris van Willem Gideon Deutz uit 1757 is sprake van een 'uytstek'. SAA, toeg.nr 5075 (J. Pool), inv.nr 12693, Inventaris van den Boedel van W.G. Deutz, dato 30 September 1757, 25. Kopie in AHM, bibliotheek, I.c.Deutz/broch.1. Zie ook Krabbe 2005, 2-3 en 9.

⁶¹ Volgens het Toneelmuseum, de laatste inhuizende instelling die in 1951 uit Museum Willet-Holthuysen vertrok, verkeerde het dak in een 'deplorabele toestand'. SAA, toeg.nr 5377 (Archief van de Gemeentelijke Dienst voor de Gemeentemusea, AHM), inv.nr 225 (Correspondentie en financiële stukken betreffende MWH), ongenummerd omslag. Brief van de Vereniging Het Toneel-Museum aan W. Sandberg, 01-03-1951. Museum Fodor, waar met betrekking tot de stookinstallatie dezelfde klachten werden gehoord als in Museum Willet-Holthuysen, beschikte in 1939 al wel over centrale verwarming. 'De strenge koude met haar nadeeligen invloed

tevens het herstel van de kapconstructie ter hand te nemen.⁶² De nieuw opgemetselde schoorstenen met metalen sierkappen hadden voortaan alleen nog een esthetische functie, reden waarom kon worden volstaan met een lichte bouwkundige constructie op zolder.⁶³ Bovendien werd - waar oorspronkelijk sprake was van vier schoorstenen - nu volstaan met de voorste twee, die aan de tuinzijde deden er blijkbaar minder toe. Mogelijk is bij de werkzaamheden aan het dak tevens de lichtkoepel uit 1886 vervangen door een hoger opgaand exemplaar in achttiende-eeuwse stijl die meer licht in het trappenhuis toeliet.⁶⁴

Ook het erf achter het huis, dat zijn oorspronkelijke afmetingen nog min of meer bezat, kreeg in 1952 enige aandacht. Plannen om het achterstuk van de tuin, waarop de ruïne van het Floratheater nog steeds stond, te verkopen waren toen juist van de baan.⁶⁵ Men beperkte zich tot het in orde brengen en verfraaien van de bestaande situatie. Eindelijk werd de hoge, met klimop overwoekerde achtermuur van het ruim twintig jaar eerder verbrande theater afgebroken. Ervoor in de plaats kwam een lage houten schutting, een ingreep die een

op verzamelingen en bezoek toonde nog eens overtuigend het belang dezer vernieuwing aan', zie Verslagen Gemeentemusea 1939, 1940, 16.

⁶² Reeds in 1950 had Sandberg gewezen op de onhoudbare situatie met betrekking tot de kachelgestookte wijze van verwarmen in het museum. Aanleg van centrale verwarming kon niet langer worden uitgesteld, een ingreep die volgens de directeur de uiteindelijke bestemming van het museum op geen enkele wijze zou 'prejudiceren'. SAA, toeg.nr 5377 (Archief van de Gemeentelijke Dienst voor de Gemeentemusea, AHM), inv.nr 225 (Correspondentie en financiële stukken betreffende MWH), geen omslagnr. In hetzelfde jaar adviseerde het Bureau voor Organisatie en Efficiency het stadsbestuur over te gaan tot de aanleg van een op olie gestookte centrale verwarmingsinstallatie. 'Als men van dit gebouw weer een volwaardig museum wil maken, hetgeen in de bedoeling ligt, dan is een perfect werkende olieinstallatie, waarnaar men geen omkijken heeft en die een beter behoud van gebouw en collecties belooft, te verkiezen.' SAA, toeg.nr 5377 (Archief van de Gemeentelijke Dienst voor de Gemeentemusea, AHM), inv.nr 225 (Correspondentie en financiële stukken betreffende MWH), geen omslagnr. Brief van het Bureau voor Organisatie en Efficiency aan burgemeester en wethouders, [geen dagtekening]-1950. In het winterseizoen van 1952 kwam het zelfs zover dat Sandberg dreigde met sluiting van het museum en het Kunsthistorisch Instituut omdat de standzekerheid van de schoorstenen niet langer kon worden gegarandeerd. SAA, toeg.nr 5377 (Archief van de Gemeentelijke Dienst voor de Gemeentemusea, AHM), inv.nr 225 (Correspondentie en financiële stukken betreffende MWH), geen omslagnr. Brief van W. Sandberg aan de wethouder voor kunstzaken, 15-11-1952.

⁶³ Op de vliering is te zien hoe de van de oude rookkanalen losgekoppelde schoorstenen door middel van steunconstructies in de kap zijn opgenomen. Door de ontmanteling van het bestaande stookstelsel verloor ook het op zolder gelegen oventje of rookhok, zijn oorspronkelijke functie, zie Zantkuijl 1993, 388C en 389 afb. 1321.

⁶⁴ Voor zover bekend zijn van de vernieuwing van de lantaarn geen documenten overgeleverd.

⁶⁵ Verschillende bedrijven hadden zich bij de Dienst der Publieke Werken aangemeld als mogelijke koper van het achterstuk van de tuin, waaronder veilingonderneming fa Leefson & Van Wieringen in 1951. SAA, toeg.nr 5377 (Archief van de Gemeentelijke Dienst der Gemeentemusea, AHM), inv.nr 225 (Correspondentie en financiële stukken betreffende MWH), geen omslagnr. Sandberg was aanvankelijk niet van deze ontwikkeling op de hoogte. SAA, toeg.nr 5377 (Archief van de Gemeentelijke Dienst voor de Gemeentemusea, AHM), inv.nr 225 (Correspondentie en financiële stukken betreffende MWH), geen omslagnr. Ongedateerde brief van W. Sandberg aan de wethouder voor kunstzaken, waarin deze zijn verbazing uitspreekt over het eigenmachtige optreden van Publieke Werken met betrekking tot een eventuele verkoop van het gewraakte terrein. Hij had er overigens niets op tegen, als de opbrengst het museum maar ten goede zou komen. 'De gelden uit een eventuele verkoop zou ik gaarne bestemmen om het grachtenhuis weer in oude luister te herstellen, daar de verzamelingen enz. door gebrek aan geldmiddelen in zeer slechte staat verkeren.'

eind maakte aan de eeuwenoude beslotenheid van het binnenterrein.⁶⁶ Bijna had de tuin een meer passende afsluiting gekregen in de vorm van het te herbouwen tuinhuis van Herengracht 434, maar die verbetering ging door toedoen van burgemeester en wethouders - zeer tot Sandbergs ongenoegen - niet door.⁶⁷ Enkele jaren later zal hij hen dankbaar voor dit besluit zijn geweest, aangezien een dergelijk gebouwtje de geplande nieuwbouw van Mart Stam danig in de weg zou hebben gestaan.

De eigenlijke tuin bestond uit een klein rechthoekig grasperk met in het midden een zonnewijzer op een hardstenen sokkel, omringd door een dubbele buxushaag en een grindpad.⁶⁸ Op de hoeken van het gazon kwamen nu vier sculpturen te staan die niet veel meer met elkaar gemeen hadden dan hun herkomst uit het legaat Lopez Suasso-de Bruijn.⁶⁹ Het was een enigszins bijeengeraapt geheel, deels uit de achttiende en deels uit de negentiende eeuw daterend, dat de suggestie moest wekken van een in formele stijl aangelegd stadstuinje (afb. 7.9). Met ingrepen als deze raakte men steeds verder verwijderd van de oorspronkelijke situatie, terwijl men - paradoxaal genoeg - het tegenovergestelde dacht te bereiken.

Een gespannen verhouding

Het besluit van de Hoge Raad luidde in feite het einde in van de aanwezigheid van het Kunsthistorisch Instituut in het museum. In alle verwickelingen rond het testament was het

⁶⁶ Het omverhalen van de muur gebeurde elf jaar na de sloop van het verbrande theatercomplex in 1941. De werkzaamheden vonden blijkbaar gefaseerd plaats, te oordelen naar een foto van de tuin waarop lage muurresten van Flora te zien zijn, zie Alberts 1964, [139] afb. Een provisorisch bouwsel achter de schutting aan de Amstelstraat heeft nog enige jaren als fietsenstalling dienst gedaan.

⁶⁷ De façade van het tuinhuisje, aangeboden door de Hollandsche Bank-Unie N.V., had volgens Sandberg de 'afschuwelijke ruïne kunnen bedekken die [...] het achteruitzicht bederft' en de tuin 'die juist onlangs weer geheel in orde werd gebracht en met beelden versierd, op waardige en stijlvolle wijze afsluiten'. SAA, toeg.nr 5377 (Archief van de Gemeentelijke Dienst der Gemeentemusea, AHM), inv.nr 225 (Correspondentie en financiële stukken betreffende MWH), geen omslagnr. Brief van W. Sandberg aan de wethouder voor kunstzaken, 20-04-1952, waarin deze adviseert de 'royale schenking in dank te aanvaarden'. Het tegenovergestelde gebeurde echter en de museumdirecteur was gepikeerd dat hij niet in de uiteindelijke besluitvorming was gekend - voor hem zou het een 'ideale aanwinst' zijn geweest. Hij verweet het gemeentebestuur dat zij niet serieus op het aanbod van het gebouwtje was ingegaan en zelfs het behoud ervan op de oorspronkelijke plaats had toegejuicht. SAA, toeg.nr 5377 (Archief van de Gemeentelijke Dienst der Gemeentemusea, AHM), inv.nr 225 (Correspondentie en financiële stukken betreffende MWH), geen omslagnr. Brief van W. Sandberg aan de wethouder voor kunstzaken, 17-11-1952. Zie ook Wijnman/Roosegaarde Bisschop 1976, 547 afb.

⁶⁸ Zoals afgebeeld in Albrecht 2008-a, 8 afb. Bedoelde foto dateert van mei 1943.

⁶⁹ Zie Jonker/Vreeken 1995, nrs 250-251, 535 en 566. Zie voor een vroegere locatie van drie van de vier beelden in de tuin van museum het Broekhuis, Eisma 1995, 87 afb. 100. De vrijstaande plaatsing van een mannen- en vrouwenbuste overtuigde mede niet omdat de beelden niet waren bedoeld om ook van de achterzijde te worden gezien. Vergelijk Alberts 1964, [139] afb. en Albrecht 2008-a, 9 afb. onder.

besef doorgedrongen dat de inwoning op gespannen voet stond met de laatste wilsbeschikking van de erflaatster. Bovendien realiseerde men zich dat elk plan om het museum nieuw leven in te blazen op ruimtelijke beperkingen zou stuiten zolang het huis voor meer dan de helft door het instituut in beslag werd genomen.

Het waren dan ook vooral huisvestingsperikelen die de spanningen binnen de museummuren soms hoog deden oplopen.⁷⁰ Al direct na de bevrijding had hoogleraar-directeur Van Regteren Altena pogingen in het werk gesteld om twee kamers, die tijdens de oorlog aan de conciërge waren afgestaan en die voorheen bij het instituut in gebruik waren als directiekamer en reproductievertrek, terug te krijgen.⁷¹ Nadat de inwonende functionaris begin 1946 met zijn gezin naar elders was vertrokken, nam het museum - dat weliswaar nog niet heropend was en ook niet kon beschikken over de zalen op de bel-etage omdat het ISONEVO daar nog huisde - één van beide vrijkomende kamers in gebruik. Van Regteren Altena nam de zaak hoog op omdat uitgerekend dit vertrek zijn vroegere werkkamer was geweest. Klagen bij David Röell - in zijn nieuwe functie van adviseur van de kleine gemeentemusea - en de wethouder voor onderwijs mocht echter niet baten, de kamer zou niet meer aan het Kunsthistorisch Instituut worden teruggeven.

Van Regteren Altena gaf zijn pogingen voorlopig niet op en dreigde zelfs met vertrek, met medeneming van de bibliotheek van Abraham Willet.⁷² Latere onderhandelingen met Sandberg leidden evenmin tot teruggave van de gewraakte kamer, wat geen verbazing hoeft te wekken omdat de museumdirecteur met betrekking tot deze kwestie een dubbele agenda zal hebben gehad. Immers, waar Van Regteren Altena zijn droom van een instituut met een museale uitstraling gaandeweg zag vervliegen, ontstonden voor Sandberg juist nieuwe

⁷⁰ Daarnaast had Van Regteren Altena met chronische personele en financiële problemen te kampen. Zo werd ondanks herhaalde verzoeken bij de Gemeente Universiteit de functie van Clara Bille niet opgewaardeerd. Een ander hoofdijndossier vormde het aankoopbudget voor de museumbibliotheek, waarop regelmatig werd gekort. De rommelige budgettering van het museum verschilde sterk met die van het Kunsthistorisch Instituut, waarvan de aankopen werden gefinancierd door de universiteit en het Fonds Allard Pierson. Ook verzocht Van Regteren Altena herhaaldelijk om meer geld ter compensatie van de kosten voor de inhuizing van het instituut. Dat hij ondanks de geringe financiële middelen nog zo veel tot stand wist te brengen was mede te danken aan zijn doortastendheid en zijn creatieve boekhouderschap, zie Klaversma/Versteeg 2006-b, 23.

⁷¹ SAA, toeg.nr 5377 (Archief van de Gemeentelijke Dienst voor de Gemeentemusea, AHM), inv.nr 225 (Correspondentie en financiële stukken betreffende MWH), geen omslagnr. Brieven van I.Q. van Regteren Van Regteren Altena aan de wethouder voor onderwijs, 16-07-1945 en aan D.C. Röell, 07-09-1945. Zie ook Klaversma/Versteeg 2006-b, 22. Het vochtige souterrain, waar nooit een sprankje zonlicht binnentrad, was in het laatste oorlogsjaar onbewoonbaar verklaard.

⁷² Een machteloos gebaar, want waar moest het zuinig gefinancierde instituut op stel en sprong naar toe verhuizen? Tegelijkertijd besepte Van Regteren Altena dat het verblijf in het museum ook om andere redenen - de gestage aanwas van boeken, onderwijsmiddelen, studenten en docenten - zijn langste tijd had gehad. Even leek een oplossing nabij toen in de tweede helft van de jaren vijftig ruimte voor het Kunsthistorisch Instituut was gereserveerd in een nieuwe, door Mart Stam te bouwen, museumuitbreiding aan de Amstelstraat.

mogelijkheden. Dreigde het Kunsthistorisch Instituut in de jaren dertig het museum nog te overvleugelen, inmiddels was van een omgekeerde situatie sprake en werd de aanwezigheid van het instituut in toenemende mate als een last ervaren. De reddingsboei van voorheen was in de loop der jaren een koekoeksjong geworden met een nauwelijks te stillen ruimtehonger.

De toch al gespannen verhoudingen kwamen nog verder onder druk te staan door de ruimtelijke consequenties die het gevolg waren van het arrest van de Hoge Raad. Zoals we hierboven zagen, was hierin onder meer bepaald dat meubelen, huisraad, schilderijen en kunstvoorwerpen uit het legaat Willet-Holthuysen die zich buiten het perceel Herengracht 605 bevonden naar het museum dienden te worden teruggebracht, wat leidde tot een acuut ruimteprobleem. In verband hiermee vroeg Sandberg aan Van Regteren Altena de hem ter beschikking staande ruimtes op zolder zo in te richten, dat de meubels van het museum er konden worden opgeslagen.⁷³ De opslag zou van tijdelijke aard zijn, in afwachting van de geprojecteerde nieuwbouw achter in de tuin, zo dachten de betrokkenen tenminste.

Even was zelfs sprake van huisvesting van het instituut in de voorziene nieuwbouw van Stam, wat geen problemen opleverde omdat dit veeleer een getekend bouwprogramma was dan een concreet bouwplan.⁷⁴ In afwachting van de realisering van toekomstplannen als deze moest Van Regteren Altena berusten in een ruimtelijk 'status quo'. Het chronische ruimtegebrek van het instituut dwong echter evenzeer tot het zoeken naar een nieuw onderkomen buiten de museummuren, wat uiteindelijk in 1960 tot resultaat leidde. In dat jaar kocht de gemeente Amsterdam de leegstaande villa van Willem Dreesmann aan de Johannes Vermeerstraat 2 aan en in de winter van 1961/62 verhuisde het Kunsthistorisch Instituut naar zijn nieuwe onderkomen.

⁷³ Sandberg stelde Van Regteren Altena voor om 'samen eens op zolder te kijken hoe alles daar economischer in te richten is dan nu het geval is.' SAA, toeg.nr 5377 (Archief van de Gemeentelijke Dienst voor de Gemeentemusea, AHM), inv.nr 225 (Correspondentie en financiële stukken betreffende MWH), geen omslagnr. Brief van W. Sandberg aan I.Q. van Regteren Van Regteren Altena, 16-10-1956.

⁷⁴ In 1956 reserveerde Stam op de vierde en vijfde verdieping ruimte voor twee collegezalen, twee kamers voor hoogleraren, een leeszaal, een bibliotheek, een ruimte voor de bibliothecaresse en een voor de platenverzameling. Het plan was zo ingericht dat, wanneer het Kunsthistorisch Instituut op een later tijdstip opgenomen zou worden in het bouwcomplex van de universiteit op het Roeterseiland, de betrokken ruimten met weinig kosten tot algemene kantoorvertrekken omgebouwd konden worden. Er was dus sprake van een multifunctioneel gebouw. SAA, toeg.nr 5377 (Archief van de Gemeentelijke Dienst voor de Gemeentemusea, AHM), inv.nr 225 (Correspondentie en financiële stukken betreffende MWH), geen omslagnr. Brief van de directeur der Publieke Werken aan de Raad voor Bouwaangelegenheden betreffende de Universiteit, 21-08-1956, waarin wordt vermeld dat de directeur der Gemeentemusea aan Mart Stam opdracht heeft gegeven tot het ontwerpen van een bebouwing aan de Amstelstraat. In 1961 kon het plan van Stam in bovenbedoelde zin worden aangepast omdat het Kunsthistorisch Instituut inmiddels elders onderdak had gevonden. Een tweede verandering had betrekking op de rentabiliteit der bovenverdiepingen, waar men in plaats van woningen, kantoren dacht te realiseren. SAA, toeg.nr 5377 (Archief van de Gemeentelijke Dienst voor de Gemeentemusea, AHM), inv.nr 225 (Correspondentie en financiële stukken betreffende MWH), geen omslagnr.

Het belangrijkste deel van de kunstbibliotheek van Abraham Willet ging als bruikleen naar de nieuwe locatie mee. De transactie verliep ditmaal geheel volgens de regels, de eerdere commotie over de veranderde bestemming van het museum zal de betrokkenen nog vers in het geheugen hebben gelegen. Om recht te doen aan de bepalingen van de Hoge Raad werd een overeenkomst opgesteld, op basis waarvan de in kunsthistorisch opzicht belangrijkste banden uit de Willetbibliotheek het museum konden verlaten.⁷⁵ In beginsel gingen alle in de catalogus van 1896 vermelde boeken mee, met uitzondering van werken die door hun aard voor het Kunsthistorisch Instituut niet van belang waren, zoals belletristiek, en banden die waarde bezaten voor het interieur.⁷⁶ Het contract bepaalde tevens dat de boeken uit de Willetbibliotheek als zodanig herkenbaar moesten blijven. Voortaan zou een bord aan de gevel van het instituutsgebouw aan de Johannes Vermeerstraat er geen twijfel over laten bestaan dat daar tevens de ‘Bibliotheek Willet-Holthuysen’ was gevestigd.⁷⁷ De strubbelingen uit het verleden waren snel vergeten. ‘[Het instituut] dat sinds lange jaren daar de gastvrijheid van het museum had genoten en dat zich steeds een prettige bewoner van de *étage* had getoond’, zo werd het afscheid althans in het jaarverslag van de Gemeentemusea verwoord.⁷⁸

Stand van zaken 1962

Zoals uit het bovenstaande is gebleken, had Sandberg voor de verwezenlijking van zijn ideaal in Museum Willet-Holthuysen een lange adem nodig. Daarbij moet zijn droombeeld soms meer op een nachtmerrie hebben geleken, te maken als hij kreeg met vijandige

⁷⁵ Als waarnemend directeur was Otto Meyer namens de Gemeentemusea verantwoordelijk voor de aanstaande verhuizing van de Willet-bibliotheek. Hij verwees daarbij naar de bepaling van de Hoge Raad dat het stadsbestuur bevoegd was onderdelen van de collectie Willet in Amsterdam in daartoe geschikte ruimten van de Gemeente, in dit geval de Gemeente Universiteit, of van het Rijk voor het publiek toegankelijk te stellen, met als herkomstvermelding ‘Verzameling Willet-Holthuysen’. SAA, toeg.nr 5377 (Archief van de Gemeentelijke Dienst voor de Gemeentemusea, AHM), inv.nr 225 (Correspondentie en financiële stukken betreffende MWH), geen omslagnr. Brief van O. Meyer aan de wethouder voor kunstzaken, 30-01-1962 en Concept bruikleenovereenkomst, 09-08-1962. Daarnaast ging ook een aantal prentwerken en boeken uit het legaat Fodor in bruikleen mee naar de nieuwe locatie van het Kunsthistorisch Instituut aan de Johannes Vermeerstraat. Kopie bruikleenovereenkomst in AHM, Achief MWH.

⁷⁶ Over de precieze selectiecriteria die de beheerder van beide bibliotheken hanteerde zijn geen gegevens bekend. De lijst van boeken uit de verzameling Willet die in het museum achterbleven dateert van augustus 1961 en bevat ongeveer 900 titels. AHM, bibliotheek. Als bronnen voor de aanwinsten van 1896 tot 1929 (periode Frans Coenen) en 1929-1961 (periode Kunsthistorisch Instituut) dienden respectievelijk de door Coenen bijgehouden aankoopboeken en de lijst van aankopen die door opeenvolgende instituutsmedewerkers van beide bibliotheken werd opgemaakt. AHM, bibliotheek. Over de registratieperikelen met betrekking tot het overige materiaal dat mee verhuisde, waaronder de reproductieverzameling Mellaart en de boeken van de Nederlandsche Maatschappij voor Nijverheid en Handel, zie Klaversma/Versteeg 2006-b, 22.

⁷⁷ Nog een aantal jaren kon het Kunsthistorisch Instituut boek aankopen uit het Fonds Willet-Holthuysen financieren, een regeling die in 1965 werd beëindigd.

⁷⁸ Zie Jaarverslag Gemeentemusea 1959, 1961[!], 21.

perscampagnes, geldgebrek, vastgelopen onderhandelingen, tijdrovende procedures bij de Hoge Raad en het moeizaam tot verhuizen te bewegen Kunsthistorisch Instituut. Met betrekking tot laatstgenoemde kwestie werd zijn geduld bijna tien jaar op de proef gesteld, waardoor de pensioengerechtigde directeur en het uit zijn krachten gegroeide instituut ‘mirabile dictu’ ongeveer tegelijkertijd het museum zouden verlaten.⁷⁹

Met het vertrek van het Kunsthistorisch Instituut behoorde het ruimteprobleem van het museum eindelijk tot het verleden. In de vrijgekomen bibliotheekkamers op de eerste verdieping konden voortaan wisseltentoonstellingen worden georganiseerd en ook de tweede verdieping en de zolder kwamen voor museaal gebruik beschikbaar. Daarnaast behoorde nieuwbouw achter in de tuin nog steeds tot de mogelijkheden, wat - gezien de beperkte opslagcapaciteit in het museumgebouw zelf - geen luxe was. Dat met het instituut ook het grootste deel van de kunsthistorische bibliotheek van Abraham Willet het pand had verlaten was te billijken, maar de transactie had een enigszins wrange bijmaak omdat de boekerij een van de weinige oorspronkelijke eigendommen van Willet was die nog ter plaatse geraadpleegd kon worden. Een gang van zaken die des te meer bevreemd wanneer men bedenkt dat - eveneens conform het arrest van de Hoge Raad - in de voorgaande jaren juist alles in het werk was gesteld om andere, in de loop der jaren verspreid geraakte bezittingen uit het legaat Willet-Holthuysen weer naar het museum te laten terugkeren.

Van Sandbergs ambitieuze plannen voor de herinrichting van het huis tot stijlvolle patriciërswooning uit de zeventiende en achttiende eeuw is tijdens zijn directoraat weinig terechtgekomen. Al met al waren in 1962, aan de vooravond van zijn pensionering, slechts de gerestaureerde buitengevels en een keuken uit ongeveer 1800 verwezenlijkt. In de andere vertrekken was zijn stijlkamerconcept vooralsnog ver te zoeken.

In retrospectief is die beperkte realisering een zegen geweest, omdat de overige kamers dan waarschijnlijk op een even niet-historisch verantwoorde manier zouden zijn aangepakt als de keuken.⁸⁰ Het eindresultaat in die ruimte - een combinatie van authentieke en nieuw gemaakte onderdelen - moge de toenmalige betrokkenen hebben overtuigd, tegenwoordig komt de inrichting voor een dienstvertrek te ‘mooi’ over, wat in het bijzonder

⁷⁹ Begin jaren zestig waren de drie krachtige persoonlijkheden die jaren achtereen in verschillende hoedanigheden hun stempel op het perceel Herengracht 605 hadden gedrukt van het toneel verdwenen. Röell was in 1961 overleden, Van Regteren Altena vertrok met het Kunsthistorisch Instituut in de winter van hetzelfde jaar naar een nieuwe locatie en Sandberg ging in 1962 met pensioen.

⁸⁰ De nog in 1979/80 geïnstalleerde blauwe kamer op de bel-etage van het museum getuigt van een soortgelijke, weinig historische, aanpak. Zie hoofdstuk 8, paragraaf ‘Museumrichting’.

geldt voor de rijke uitvoering van vloer en wanden.⁸¹ De eenheid die de voorganger van de gereconstrueerde keuken als historische binnenruimte moet hebben gehad - helaas is niet bekend hoe deze er heeft uitgezien - ontbeert de stijkamer die ervoor in de plaats is gekomen ten enenmale. Met zijn willekeurig geplaatste voorwerpen uit de legaten Lopez Suasso en Von der Heydt weerspiegelt de keuken Sandbergs geromantiseerde ideaalbeeld van een 'poppenhuis op ware grootte' in optima forma.⁸²

⁸¹ Authentiek wil in dit geval zeggen oud, maar van elders afkomstig - in dit geval de Sophia-Augusta Stichting in het Stedelijk Museum. Een vloer, samengesteld uit tegels van wit marmer en zwarte Belgische hardsteen, hoort niet in een dienstvertrek thuis en werd in de zeventiende eeuw zeer spaarzaam en dan nog alleen in representatieve ruimten toegepast. Een zeldzaam voorbeeld in Amsterdam is de 'Sael' in Museum Amstelkring, die van vóór 1663 dateert, zie Van den Hout 2001, 66 afb. l.b. en r.o. De betegelde wanden van de keuken vertonen, naast het in een Amsterdams grachtenhuis misplaatste tableau uit Zeeuws-Vlaanderen, een overdaad aan figuratieve tegels, waardoor zelfs geen plekje overbleef voor een onmisbaar stuk keukenuitrusting als een rek met pannen. De in 1961 ongeverfd gelaten deuren zijn, evenals het balkenplafond, in 1996 conform de vroegere praktijk overgeschilderd, hier in een mosterdgele kleur. Zie hoofdstuk 9, paragraaf 'Een richtinggevende renovatie'.

⁸² Volgens conservator F. van Erpers Royaards, de opvolger van Meyer, heeft de keuken als stijlvertrek nooit geheel voldaan. Dat de restauratiepraktijk inmiddels zijn eigen geschiedenis schrijft, blijkt uit stemmen die in de 'keuken van Sandberg' een voorbeeld zien van een geromantiseerde historische inrichting uit het midden van de twintigste eeuw, die bescherming zou verdienen.